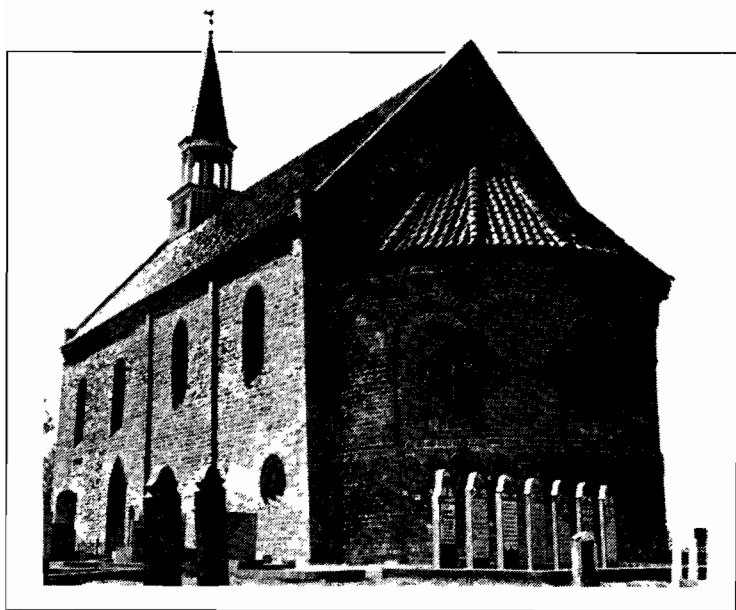

HET KERKJE VAN OLDENZIJL

door Teun Juk

H E T K E R K J E V A N

O L D E N Z I J L

door Teun Juk.

Geschreven ter gelegenheid van de
kerkelijke huwelijksbevestiging
van
Teunis Bernardus Juk
en
Marianne Petra Kamminga
in de Ned. Herv. Kerk te Oldenzijl
op dinsdag 15 mei 1984.

Inhoudsopgave.

Inhoudsopgave.	2.
Voorwoord.	3.
De ruimtelijke structuur van Oldenzijl.	4.
De restauratie van 1950-1952.	11.
Beschrijving exterieur.	16.
Beschrijving interieur.	31.
Slotwoord.	46.
Literatuur.	48.

Foto omslag: ansichtkaart Ned. Herv. Kerk Oldenzijl,
uitgave fa. C. Klein en Zn. Uithuizermeeden.

Voorwoord.

In een zwarte steen boven de voormalige zuidelijke ingang van de kerk van Oldenzijl staat de volgende tekst gebeiteld: "Komt laet ons opgaen tot den Bergh des Heeren
Tot den Huyse des Godts Jakobs
Opdat Hij ons leere van syne Wegen
Ende dat wij wandelen in syne Paden"
Hieruit blijkt dat de kerk van Oldenzijl meer is dan zo maar een uit steen opgetrokken gebouw. Het is in al haar eenvoud "een tot steen verstilld oprecht christelijk geloof". Velen hebben Oldenzijl en haar kerk gezien zonder de bekoring ervan te hebben ondergaan. Het Oldenzijlster kerkje is in de eerste plaats een gebouw waar de Christelijke boodschap wordt verkondigd, waar de gemeente luistert, bidt en zingt en waar bovenal God aanwezig is. Talrijke mensen onder de klokkeslag van Oldenzijl hebben door de eeuwen heen de Eredienst in deze kerk bezocht. Soms misschien met een hart vol zorgen, soms misschien met een hart vol geluk. In de tweede plaats vertelt de kerk ons iets over de geloofswereld van onze voorvaderen. In bouw en inrichting van de kerk herkent de bezoeker zowel de Rooms Katholieke als de Protestantse periode van de kerk van Oldenzijl. Voor de Reduktie van 1594 vond de viering volgens de Rooms Katholieke liturgie plaats. Nadien volgens de liturgie der Gereformeerden die zich na 1816 Nederlands Hervormd gingen noemen. Het leven van generaties Oldenzijlsters heeft zijn sporen in dit mooie kerkje achtergelaten. Daardoor is de kerk de schakel tussen de levenden en hen die ons voorgingen.
Vanuit deze achtergrond wordt getracht U iets te laten proeven van de bekoring die van dit kerkje uitgaat. Met nadruk zij vermeld dat dit boekje niet de pretentie heeft een volledige beschrijving te geven van dit monumentale kerkje. Het is beter dit geschrift als een eerste terreinverkenning te beschouwen. Naar ik hoop is het een prettige kennismaking met de boeiende historie van de Kerk van Oldenzijl, een kerk die deel uitmaakt van de tastbare nalatenschap van de gemeente Hefshuizen.
In het uit 1952 stammende gastenboek van de kerk staat geschreven:
"Welkom U, die hier als gast de kerk binnentreedt
Moog Uw bezoek, hoe kort het ook mag blijven
Verpozing zijn, die nuttig is besteed
En uwe geest naar mate zal verrijken"
Ik spreek de wens uit dat de kerk van Oldenzijl aldus verstaan zal worden. De kleine kerkelijke gemeente van Oldenzijl bezit een kerkgebouw waar niet alleen zij, maar iedere bezoeker blij mee mag zijn.

De ruimtelijke structuur van Oldenzijl.

In het noord-oosten van de provincie Groningen ligt, ten zuiden van Uithuizermeeden, het kleine plaatsje Oldenzijl. Samen met o.m. Oosternieland vormt het een van de kleinere kernen van de gemeente Hefshuizen. Om zijn kleinheid werd Oldenzijl rond de eeuwwisseling wel eens spottend "Lutje Brussel" genoemd. Toch bezit dit plaatsje, ondanks al zijn kleinheid, iets groots: een prachtig in baksteen opgetrokken middeleeuws kerkje.

Alvorens over te gaan tot een bespreking van het bouwwerk zelf is het goed eerst eens te kijken naar de historisch-geografische context. De kernvraag luidt: "Waarom is de kerk gesitueerd op de huidige lokatie? Om het antwoord dichter bij te kunnen brengen - helemaal beantwoorden kunnen wij haar niet - moet gekeken worden naar de wording en ontwikkeling van de nederzetting Oldenzijl.

Geconstateerd wordt dat het ontstaan van de nederzetting Oldenzijl is geënt op de natuurruimtelijke omstandigheden. De woonplaatsen te Oldenzijl zijn gelegen op een eilandvormige hoogte van zeeboezem- en kwelderwalgronden. Het dorpsgebied van Oldenzijl werd in aanleg begrensd door een stelsel van natuurlijke waterlopen. Van deze waterlopen vervulde met name het Meedster maar en het Oude Maar een structuurbepalende rol.

De hoogtekaart leert dat niet alleen de kerk, maar ook de overige oude heemsteden zijn gelegen op opzettelijk verhoogde lokaties. Gezien de ligging van Oldenzijl ten opzichte van de zee is dit niet zo verwonderlijk. De relatief hoge ligging van de oude heemsteden zorgde ervoor dat de boerenbevolking in tijden van uitzonderlijk hoog water voldoende veilig was. De hoge henen zullen dan ook met dit doel, en niet tegen de dagelijkse vloeden zijn opgeworpen. Echter, er spelen ook nog andere factoren een rol. De aanleg van de hoge henen staat in nauwe samenhang met de aanleg van kaedijkjes. Door het graven van sloten, het leggen van dammetjes en het omkaden van de landerijen werd het kweldergrasland van Oldenzijl langzamerhand in cultuur gebracht. De Dijkummerdijk was in aanleg ook een kaedijk.

In groter verband maakt Oldenzijl deel uit van de nederzettingenreeks Rottum-Doodstil-Zandeweer-Oldenzijl-Oosternieland. Al deze plaatsen zijn gelegen ten zuiden van het Meedster maar. (ook wel Helwerder maar/Holwinder maar/Meedster maar). Deze reeks ligt ten zuiden van de reeks Uskwerd-Oldorp-Oprijp/Uithuizen-Uithuizermeeden-Roodeschool/Oosteinde. Beide reeksen kennen een west-oost okkupatie-richting (okkupatie is bezetting in relatie tot bewoning). Vanuit de kernge-

Van Uithuizermeeden naar Oldenzijl: de Paaptilsterweg.

De Paaptil over het Meedster maar.

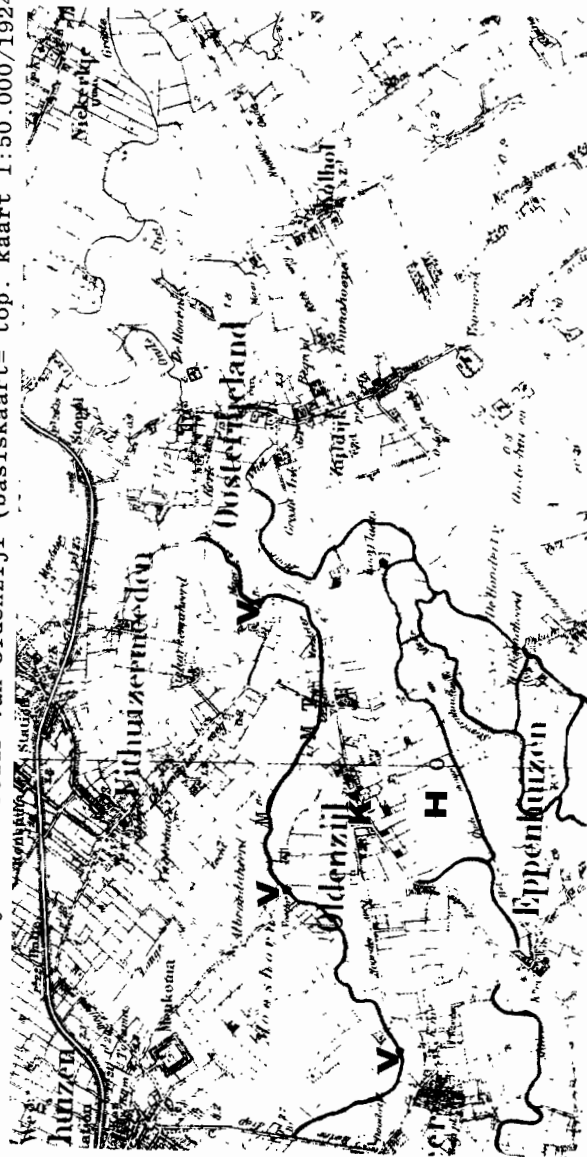

Boerderij Hommesweg 1, een verhoogde woonstede te Oldenzijl.

De hoog gelegen "Molenborch" te Oldenzijl aan een priel.

Kaart: de ruimtelijke structuur van Oldenzijl (basiskaart= top. kaart 1:50.000/1924)

toel.: k = kerk(wierde), v = voetbrug of balkje, t = Paaptil, h = hoogjeboom (ver-
dwenen, = waterlopen, m = Meedster maar, 0= Oude Maar/Steenklipstocht.

bedrijven kleiner dan 10 grazen. Het huidige aantal boerderijen te Oldenzijl bedraagt 12. Hieruit blijkt dat de geografische situatie van nu weinig afwijkt van de oorspronkelijke situatie.

Beeldebepalend voor de nederzetting is de middeleeuwse kerk. Evenals de andere middeleeuwse kerken van Hefshuizen kent ook deze kerk de west-oost richting. Steensma stelt dat deze van het heidendom overgenomen gewoonte -het oosten is de streek waar de zon opkomt- later is voorzien van een christelijke achtergrond: in het oostelijk gelegen Israël ging het licht der wereld op.

Het ruimtelijk voorkomen van de kerk wordt in hoge mate bepaald door de plaats waar de kerk staat: op een verhoging of kerkwierde. Bij de bouw van de kerk is gebruik gemaakt van van de natuurlijke gesteldheid van de lokatie. De kerkwierde bevindt zich namelijk op de relatief hoge oeverwal van het Meedster maar. Op topografische kaarten valt af te lezen dat de kerk op een hoogte van +2,7 N.A.P. is gebouwd oftewel ruim twee meter boven het maaiveld is gelegen. Aldus kon de kerk het beste tegen stormvloeden gevrijwaard blijven en tevens de mensen een veilig toevluchtsoord bieden. R. Westerhoff meldt naar aanleiding van de Kerstvloed (in de nacht van 24 op 25 december) van 1717, waarbij de Oude Dijk op vele plaatsen doorbrak en alleen al te Uithuizermeeden 208 mensen verdronken, dat vele mensen in de noord-groninger kerken een veilige schuilplaats vonden. "Van de kerken te Oldenzijl en Uithuizermeeden heb ik dit in afzonderlijke oude aantekeningen op de schutsbladen van oude huisbijbels vermeld gevonden".

Mede op grond van de ruimtelijke structuur kunnen ten aanzien van het lokatievraagstuk een drietal mogelijkheden worden geformuleerd:

-De boerderijen van Oldenzijl liggen verspreid over het dorpsgebied, zij het dat de west-oost okkupatieas hun ligging bepaald. Op de kaart van Oldenzijl valt te zien dat de kerk relatief centraal is gelegen. Is dit een aanwijzing dat de kerkstichting is uitgegaan van een aantal heerden: een kapel bij enkele boerderijen;

-Voorts wordt geconstateerd dat de kerk is gelegen nabij een oud steenhuis. Pal ten oosten van de kerk stond eens de borg (het steenhuis) Nansum. In de 16e eeuw woonde daar de familie Itens to Nansum, zoals uit de grafschriften in de kerk valt af te leiden. Is de kerkstichting misschien uitgegaan van een rijke boerenfamilie die in oorsprong het steenhuis bewoonde: een kapel bij een woonhuis;

-De derde veronderstelling vindt zijn oorsprong in de situ-

bieden -de terpen langs de westelijke Fivelboezem, w.o. Uskwerd, Helwerd en Rottum- heeft de mens het Hefshuizergebied in cultuur gebracht.

Op grond van een historisch-geografische terreinverkenning van de gemeente Hefshuizen kan worden gesteld dat omstreeks het jaar duizend de eerste woonsteden te Oldenzijl zijn gesticht. De oudste schriftelijke vermelding van Oldenzijl stamt uit 1358.

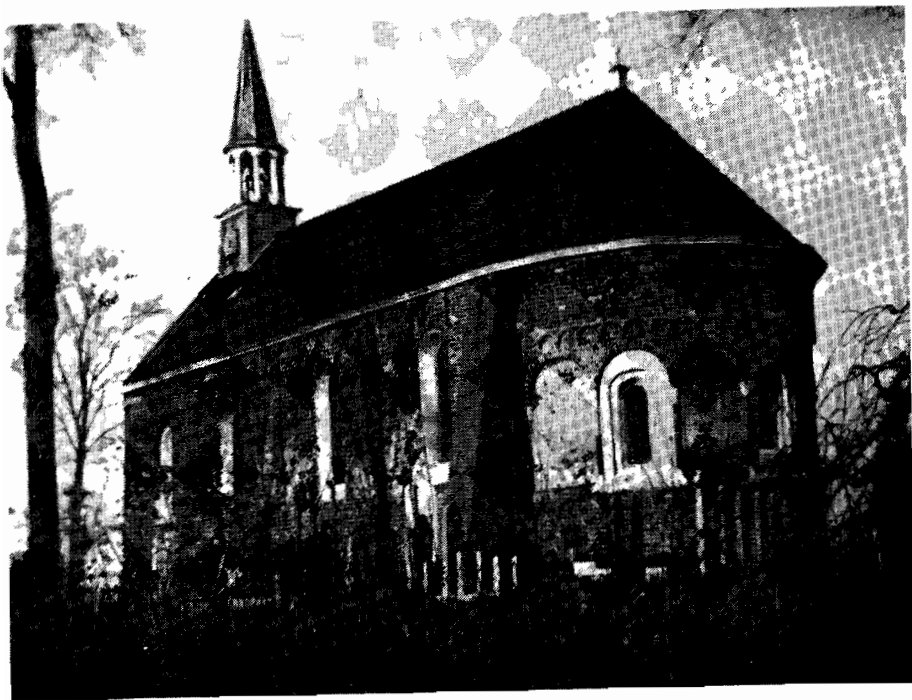
In de oudste oorkonden, stammende uit 1358 en 1397, komt Oldenzijl tot ons als "Oldazile en Aldazile". Op gedrukte kaarten van het Groningerland tussen 1545 en 1864, komt de naam naar voren als: Oldenzyel, Oldenziel, Oldenzijel, Oldezijel, Oldenzyl, Oldenzijl, Oldensijl, Oldensyl, Oldenzyl, Oldenseil en Oldezijel. De naamsverklaring levert taalkundig-geografisch gezien weinig moeilijkheden op. Zo kon de schoolmeester in 1828 melden "Dit dorp heet (misschien) Oldenzijl omdat er in oude tijden eene zijl gelegen heeft, om het binnenwater te lozen". Deze opvatting is juist. De naam vertelt ons tevens dat er ten tijde van de naamgeving een nieuwe zijl is geweest: de Oosternijeziel in de dijk bij Oosternieland! Hieruit kan tevens de conclusie getrokken worden dat de benaming Oldenzijl relatief jong is. Het is niet uitgesloten dat de nederzetting in aanleg een andere naam heeft gekend.

De plaats waar de oude zijl heeft gelegen is niet bekend. Gelet op de ligging van de nederzetting ten opzichte van het Meedster maar -een belangrijke waterloop in het afvoerstelsel van deze regio- is het aannemelijk te veronderstellen dat de zijl in het Meedster maar heeft gelegen. De meest voor de hand liggende lokatie is dan nabij de Paaptil of Papetill. Het woord til wijst in deze richting. Bij voortschrijdende inpoldering werden zijl en zeekering vaak overbodig, waardoor de voormalige zijl werd vervangen door een vaste brug of til. Echter, er zijn meer mogelijkheden, zoals de mogelijkheid van een zijl in de kaedijk van Uithuizen naar Oldenzijl.

Het kerspel Oldenzijl was en is maar een klein kerkgebied. Dit blijkt uit de kleine kerk en het aantal boerderijen. Het klauwregister van het overrecht van Oldenzijl en Oosternieland d.d. 5 juni 1403 noemt dat zes heerden te Oldenzijl en drie te Oosternieland bij toerbeurt dit recht uitoefenen. Uit het verpondingsregister van 1632, bevattende per dorp de namen van alle grondgebruikers en de oppervlakte van hun bedrijven, valt op te maken dat het aantal volle heerden (30 grazen of meer) voor Oldenzijl 11 bedraagt. Voorts kende dit dorp drie boerderijen in de klassen 10-30 grazen en vier be-

ëring langs het Meedster maar, nabij de oude zijk. C.H. Peters meende een verwantschap te bespeuren met de gewezen kloosterkerk van de Benedictijnen te Rottum. De baksteenvormen van Oldenzijk constateerde hij ook daar. Geografisch gezien vormde het Meedster maar voor Rottum een belangrijke verbinding met zee. Bij de sluis van Oldenzijk werd voor de vissers en de omwonenden, mogelijk op instigatie van de kloosterlingen van Rottum, een kapel gebouwd door dezelfde baksteenkunstenaars die betrokken zijn geweest bij de bouw van de kerk van Rottum.

Uit vorenstaande mogelijkheden blijkt dat het niet mogelijk is een eenduidig antwoord te geven op de gestelde vraag. Mogelijk dat alle drie genoemde factoren van invloed zijn geweest op de stichting van een kapel die later de parochiekerk van Oldenzijk werd. Uit het gebruikte materiaal -groeninge baksteen- is af te leiden dat de bouwstof in de nabije omgeving ruim voorhanden was. Dat dit de bouw van een godshuis te Oldenzijk vergemakkelijkte lijkt voor de hand liggend.

De kerk anno 1941, foto ds. W. Osinga "ten behoeve van het restauratiefonds".

De Restauratie van 1950-1952.

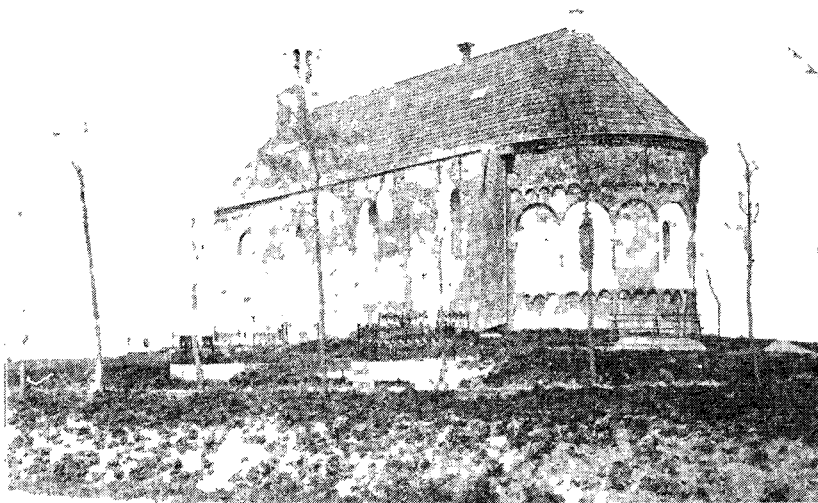
In de periode van 1950-1952 is de kerk, onder auspiciën van de Rijksdienst voor Monumentenzorg, ingrijpend gerestaureerd. Reeds lang was door velen op deze restauratie aangedrongen. Al in 1919 vestigde de schrijver (Z.v.H.) van het artikel "langs Ommelander wegen" de aandacht op dit probleem. De slechte staat van onderhoud bleek uit het feit dat veel ornamentstenen zijn verweerd danwel door een laag witkalk aan het oog zijn onttrokken (zie foto's van de kerk van voor de restauratie). "Daar zich in't nog resterende gewelf bedenklijke scheuren vertonen, past hier weer de vroeger gestelde vraag, of het niet tijd wordt oude monumenten in bescherming te nemen".

J. Tilbusscher besluit in 1947 zijn artikel over "Oldenzijk" met de opmerking dat Oldenzijk trots mag zijn op z'n eeuwenoud kerkje, doch dat het gebouw dringend om restauratie vraagt. Hij voegt er echter aan toe dat "Monumentenzorg veel interesse heeft voor't interessante kerkje en dat restauratie in voorbereiding is. Een goede boodschap.

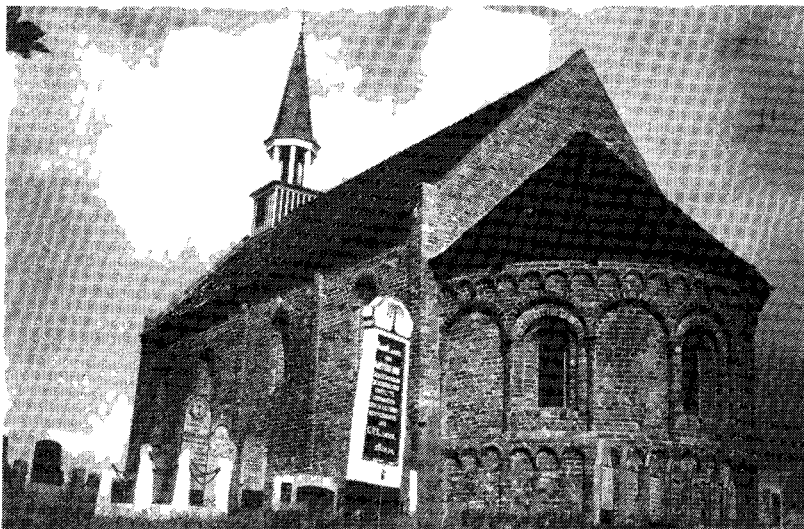
In 1938 ontsproten -door de noodzakelijkheid- de eerste concrete plannen tot herstel en verbetering van de kerk. Het resultaat was een daartoe strekkend subsidieverzoek bij de rijksoverheid. Hoewel de rijksoverheid in 1941 in beginsel steun had toegezegd, werd door de oorlogswolingen de toezegging niet concreet vertaald. Na de oorlog werd de restauratiedraad weer opgepakt. In 1948 werd opnieuw een subsidieverzoek bij het Rijk ingediend en ditmaal met een positief resultaat.

Op 14 november 1950 kon een aanvang worden gemaakt met de restauratiewerkzaamheden. Gedurende de restauratieperiode werd de kerkgang verlegd naar de kosterij. Bijna twee jaar later, op donderdag 23 oktober 1952, werd het gerestaureerde monument overgedragen en ingewijd.

De kosten voor het herstel van de kerk werden in 1941 geraamd op f24.000,--. Ds. W.P.J. Osinga schrijft dat "zelfs in het allergunstigste geval de kerkelijke gemeente van Oldenzijk nog een bedrag van f2500,-- à f3000,-- zal hebben bijeen te brengen, wat gezien haar gering aantal zielen, haar krachten verre te boven gaat". Om financiële hulp van buitenaf te krijgen wordt een speciale girorekening voor giften geopend. "Als bewijs van erkentelijkheid ontvangt ieder die iets zendt, een niet in den handel zijnde Ansicht dezer kerk" (zie foto).

De kerk uit het zuid-oosten, uit "langs ommelander wegen", 1919: voor de restauratie. (foto H. de Jonge)

De kerk uit het zuid-oosten, na de restauratie in 1952. (uit verzameling G.K. Wijk-Uithuizermeeden).

Volgens de eerste kostenberekening in 1947 was in totaal nodig een bedrag van f70.000,--. Derhalve nagenoeg het driedubbele van het bedrag uit 1941. Inzake de kostenverdeling werd de volgende subsidie(verdeel)sleutel overeengekomen: De rijksdienst voor Monumentenzorg draagt bij voor 65%, de provincie Groningen draagt bij voor 10%, de (voormalige) gemeente Uithuizermeeden draagt eveneens bij voor 10% -het raadsbesluit dezer gemeente met betrekking tot de toekening dateert van 28 februari 1949- , en de Kerkvoogdij van de Ned. Herv. Kerk van Oldenzijl neemt 15% voor haar rekening.

Dit bedrag werd later, na een uitvoerige inspectie van het gebouw, nog eens verhoogd met f48.000,--. Hiermee kwam het kostenplaatje op f118.000,--. De raad der gemeente Uithuizermeeden nam op 17 november 1951 het besluit bij te dragen voor 10% in het extra tekort. Ook de andere participanten besloten conform de verdeelsleutel bij te dragen.

Voor de begeleiding van de restauratie trok men aan de architecten A.R. Wittop Koning en R. Offringa te Groningen. Onder hun directie werden de restauratiewerkzaamheden uitgevoerd door de Uithuizer ambachtsman H. Bultema en zijn medewerkers, een gerenomeerd bedrijf op het gebied van kerkrestauraties.

Het restauratieplan voorzag in een ingrijpende verandering van de bouwkundige toestand. Zowel het exterieur als het interieur werd grondig aangepakt. Uitgangspunt vormde de monumentaliteit van het gebouw. Dit betekent niet alleen vernieuwen wat vernieuwd moest worden, doch tevens de kerk zoveel mogelijk in de oorspronkelijke toestand terugbrengen. Dit alles is in tegenstelling tot het consoliderend restaureren dat momenteel als leidraad geldt.

Gesteld kan worden dat de restauratie, in acht nemende de uitgangspunten, fraai en vakkundig is uitgevoerd. Getracht is de romaanse vormgeving van het gebouw te benadrukken en de schone baksteenkunst zichtbaar te maken. Wat dit betekent wordt duidelijk bij een vergelijking van twee foto's van de zuid-oost zijde van de kerk, van resp. vóór en na de restauratie. Kort samengevat zijn aan het exterieur de volgende verschillen te constateren:

-De dakconstructie is gewijzigd. Er is een nieuw torentje, conform de oude, en de kap van het schip is hoger dan die van de overwelfde koornis.

-De steunberen op de scheiding van schip en koor zijn ver-

dwenen en hebben plaatsgemaakt voor lisenen, waardoor tevens de vierpasvensters weer zichtbaar zijn geworden.

-De ramen zijn ontkalkt, waardoor de aan het oog onttrokken profilering weer zichtbaar is gemaakt.

-De ingebroken zuidelijke vensters zijn weer tot de oorspronkelijke romaanse vorm teruggebracht.

-De zuidelijke (niet oorspronkelijke) toegangsdeur in de westelijke travee is dichtgemaakt en vervangen door een nieuwe ingang aan de westzijde van de kerk.

Bij de bespreking van het exterieur en het interieur wordt nader ingegaan op de belangrijkste veranderingen ten gevolge van de restauratie.

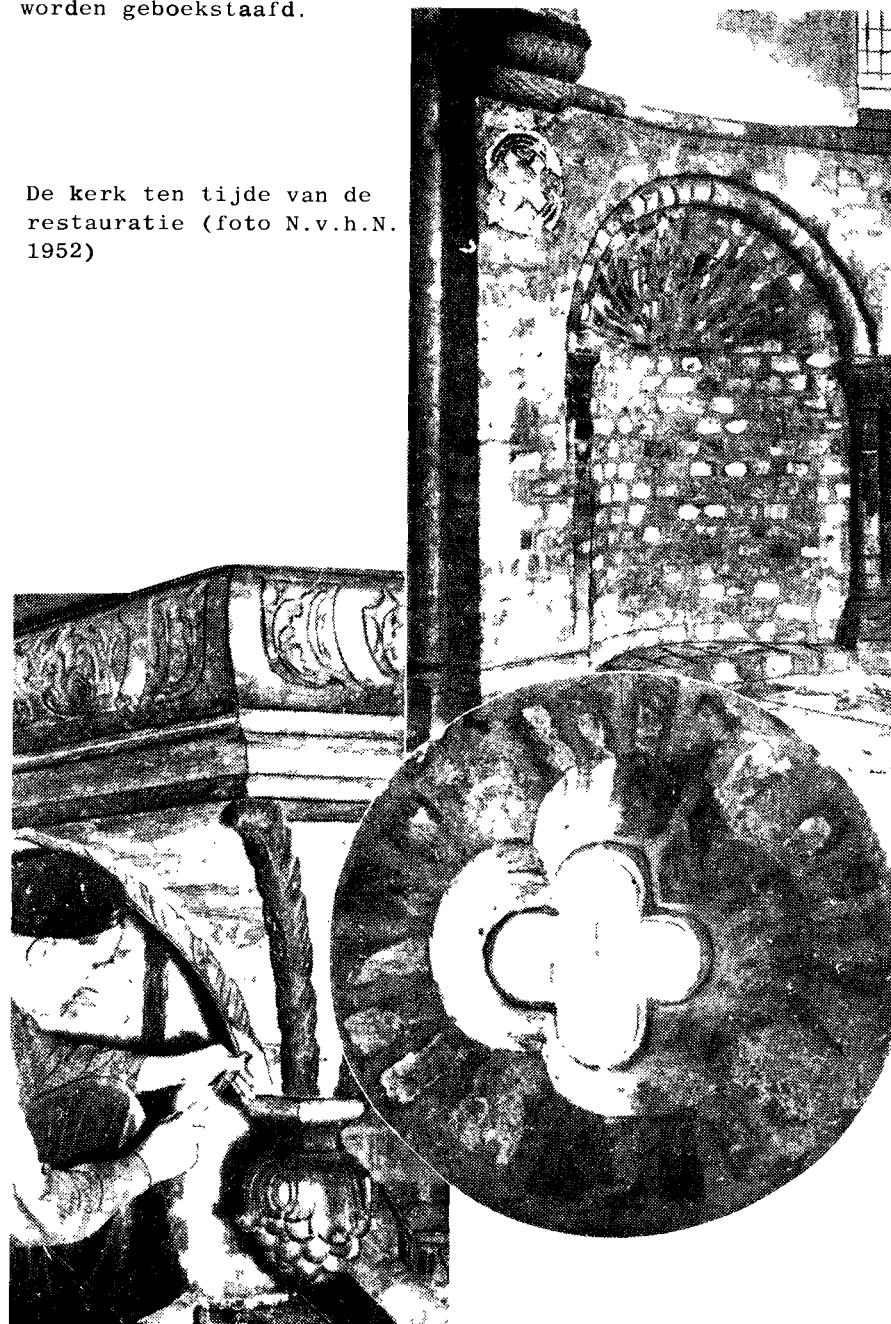
De plechtige overdracht en inwijding van de gerestaureerde kerk vond plaats op 23 oktober 1952. Hiertoe werden twee samenkomsten gehouden.

Tijdens de middagbijeenkomst vond de oplevering en overdracht plaats aan de kerkelijke gemeente. De Ommelander Courant van de dag daarop volgend meldt het volgende "De nationale driekleur woei al tijdig vanaf het dakruitertje en een drukke bedrijvigheid op de weg naar Oldenzijl verried dat er iets ongewoons stond te gebeuren. De dienaren van de Wet zorgden evenwel voor een ordelijke opmars en zo was tegen half drie het kerkje vrijwel geheel gevuld met voor de overdracht uitgenodigde autoriteiten en belangstellenden". Na een woord van welkom door de voorganger van de kerkelijke gemeente van Oldenzijl/Oosternieland, ds. L. Seinhorst, verwezenlijkte jhr.dr. E.O.M. van Nispen tot Sevenaer, directeur van het rijksbureau voor Monumentenzorg, de feitelijke overdracht aan de kerkvoogdij. Namens de kerkvoogdij aanvaarde dhr. P. Molenkamp, met dank aan God, de grondig gerestaureerde kerk. Vervolgens trad een rij van sprekers op: mr. R. Hotke -namens de minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, ds. H.W. te Winkel -namens de Gen. Synode en de Prov. Kerk, ds. C.G. Mulder -namens het breed moderamen van de Classis Winsum (waartoe Oldenzijl behoort), ds. S. Visser van Uithuizermeeden -namens de ring Uithuizen, en tot slot burgemeester B.H. Koomans -als vertegenwoordiger van het gemeentebestuur van Uithuizermeeden.

De inwijdingsplechtigheid vond in de avonduren plaats. Ds. W.P.J. Osinga van Ilpendam, die van 1941 tot juli 1946 de kerkelijke gemeente diende, fungeerde als voorganger. Geen overvol gebouw, maar wel een zeer aandachtig gehoor luisterde naar de tekst en uitleg van deze avond, die de voorganger vond in Jesaja 2: 3.

Deze dag zal in de schrifturen van de Ned. Herv. Gemeente van Oldenzijl, ook voor het nageslacht, als een hoogtijdag worden geboekstaafd.

De kerk ten tijde van de restauratie (foto N.v.h.N. 1952)

Beschrijving exterieur.

Wie van Oosternieland de weg naar Eppenuizen/Zandeweer volgt, ziet "halverweg in de verte aan zijn rechterhand op een hoog gelegen stuk grond, door geboomte omgeven, het ronde pannendak en het roode muurwerk van een kerkje doorschijnen, terwijl een verguld windhaantje, dat boven dat geboomte uitkijkt nog een torentje doet veronderstellen. Het is het kerkje van Oldenzijl, dat daar op dat hoge vierkante kerkhof achter ijpenboomen verscholen ligt". Aldus zag C.H. Peters in 1892 het kerkje van Oldenzijl in de verte opdoemen.

Ook vandaag de dag lacht het eeuwenoude bedehuis van Oldenzijl de bezoeker aldus tegemoet. Het kleine kerkje is oud. "Hoe oud" heeft menigeen zich afgevraagd? Een juiste datering van de ouderdom valt niet te geven daar ons geen jaartallen omtrent de bouw zijn overgeleverd. C.H. Peters kwam in 1892 tot een datering van plm. 1160. In vele geschriften nadien is dit jaartal overgenomen. Naar aanleiding van een analyse van de bouwstijl van deze kerk komt R. Steensma in 1966 tot een datering "uit de eerste helft van de 13e eeuw".

Vroeg romano-gotische stijl.

Qua bouwstijl wordt de kerk van Oldenzijl gerekend tot de romano-gothiek. Deze overgangsstijl weerspiegelt de geleidelijke overgang van het romaans naar de gothiek. Met name in de provincie Groningen is deze stijl sterk tot ontwikkeling gekomen. De meest opvallende kenmerken zijn de decoratieve behandeling van de muren en de koepelgewelven.

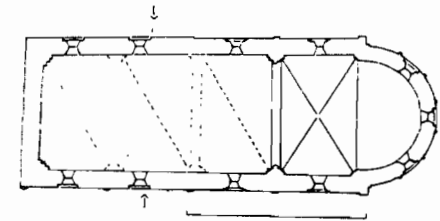
Het meest in het oog springend kenmerk van de kerk van Oldenzijl is de rijke muurbehandeling van de koorgevel. Door de fraaie koorabsis en de deels nog aanwezige overwelling, wordt de kerk van Oldenzijl gerekend tot de romano-gotische kerken, hoewel bij het gebouw het romaans karakter nog sterk overheerst. Daarom is het beter te spreken van een vroeg romanogotische kerk.

Aangenomen wordt dat aan de huidige kerk geen andere is vorafgestaan. In de bodem werden tijdens de restauratie geen sporen van een voorganger in hout of tufsteen aangetroffen. Geografisch gezien sluit dit aan bij het verloop van het okkupatieproces: de kerk is gelegen nabij de monding van het Meedster maar in bekaad (relatief) nieuw land.

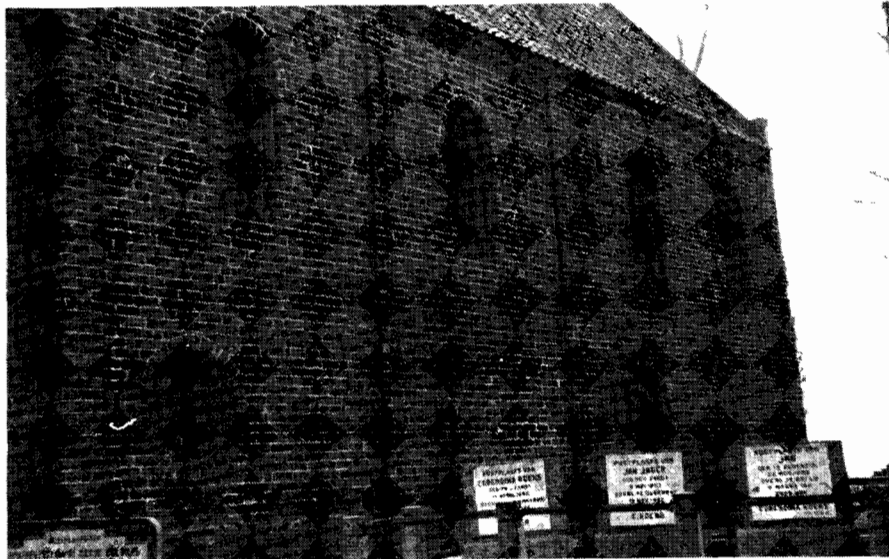
Het grondplan van de kerk (zie afbeelding) toont ons een romaanse kerk met rond gesloten koor. Nadere bestudering leert dat het schip (de kerkzaal) bestaat uit vier traveeën met een iets inspringend half rond gesloten koor. Door zijn af-

Reconstructie grondplan en zuidgevel van de kerk uit de oorspronkelijke periode.

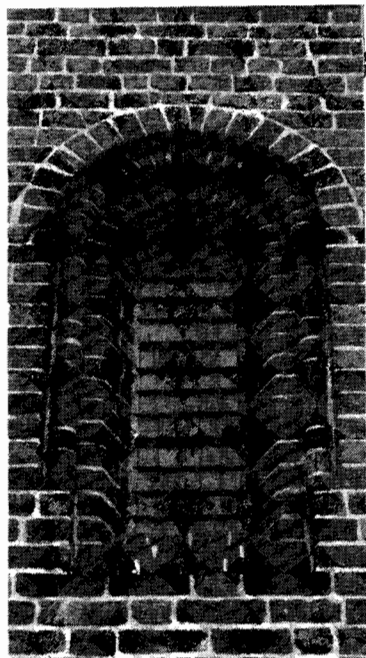
bron: Kerkelijke bouwkunst, Historie van Groningen.

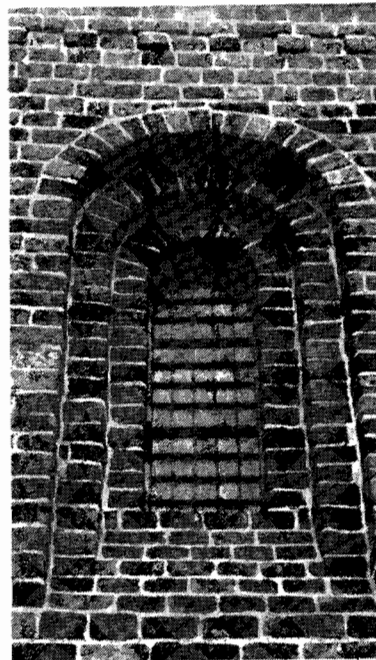
De zuidgevel van de kerk anno 1982.

De noordzijde van de kerk, met vier romaanse vensters, lisenen, toegangsdeur en vierpasvenster.

Oostelijke venster noordzijde.

Westelijke venster noordzijde.

metingen wordt de kerk gerekend tot de kleine dorpskerken. Binnenwerks gemeten bedraagt de totale lengte ca. 21.10 m. en de breedte ca. 6.65 m. De grootte van de kerk sluit aan bij het inwonertal van de oorspronkelijke parochie: bewoners van plm. 12 heerden (de evt. keuters niet meegerekend).

De noord- en zuidgevel.

De gevels van de kerk sluiten aan bij de geschetste plattegrond. Tot aan de restauratie waren de noord- en oostgevel het best bewaard gebleven. De zuidelijke muur is door de restauratie het meest gewijzigd. De indeling in traveën laat zich traceren aan de lengtezijden, de noord- en zuidgevel. Een travee is de afstand (het vlak) tussen twee steunpunten in de lengterichting. De traveën worden gescheiden door lisenen. Deze uitgemetselde verticale banden, te beschouwen als de voorlopers van de steunbeer, delen beide muurvlakken in vieren.

De architectuur van de zijgevels is eenvoudig. Elk wandvlak toont een regelmatige indeling met een romaans venster. De rondbogige omkraalde ramen zijn klein om de dragende functie van de muren zo weinig mogelijk te ondermijnen. Ze zijn tamelijk hoog aangebracht om de kerkgangers tegen de tocht te beschermen. De vensters zijn niet groot en gering in aantal. Dit was dienstiger voor de katholieke eredienst, waar de leken het Woord Gods aanhoorden en niet lazen.

Wie de huidige zuidgevel van de kerk vergelijkt met de gevel van voor de restauratie, constateert dat de grote "ingebroken" zuidelijke vensters zijn vervangen door kleinere in romaanse vorm. Verder valt op dat het witkalk is verwijderd, waardoor de fraaie baksteenvormen weer zichtbaar zijn gemaakt. Hiermee is de romaanse indeling weer in ere hersteld. De vensters aan de zuidzijde zijn vergroot in een tijd dat de kerkgangers meer behoefte hadden aan licht en zonnewarmte. De protestanten zaten langer in de kerk dan hun katholieke voorgangers en wensten voldoende licht om bijbel en liedboek te kunnen lezen.

Het westelijk gedeelte van de lengtezijden wijkt af van het oostelijk gedeelte. De westelijke vensters zijn lager gesitueerd en eenvoudiger van vorm dan hun oostelijke soortgenoten. Voorts ontbreekt tussen de westelijke wandvlakken de liseen (uitgemetselde verticale band). Dit wijst op een verbouwing van de westelijke helft. Berghuis/Steensma stellen dat de westelijke helft reeds eeuwen geleden op de oorspronkelijke fundering doch in iets afwijkende vorm is herbouwd.

Onder de daklijst worden de muren van de westelijke traveën afgesloten door een blokfries. Dit lof- of sierwerk in steen geeft de eerste twee traveën een fraaie afronding.

In de eerste schiptravee (aan de westzijde) bevond zich aan de zuidzijde tot de restauratie de ingang van het kerkje. Een stenen paadje voert de bezoeker tot de nu dichtgemetselde deur. Boven deze deur bevindt zich een zwarte gedenksteen waarin de woorden van Jesaja 2 vers 3 staan gebeiteld:

"Komt laet ons opgaen tot den Bergh des Heeren

Tot den Huyse des Godts Jakobs

Opdat Hij ons leere van syne Wegen

Ende dat wij wandelen in syne Paden."

De oorspronkelijke ingangen van de kerk bevinden zich in de tweede travee, in de noordelijke en zuidelijke muur, tegenover elkaar. In de katholieke ontstaansperiode van de kerk speelde dit deurenpaar een rol in het kerkelijk leven. De vrouwen gingen door de noordelijke ingang ter kerke, de mannen door de zuidelijke. Bij begrafenissen droeg men de overledene door de noorderdeur de kerk in en door de zuiderdeur de kerk uit. Bij processies verliet de stoet de kerk door de noorderdeur, om door de zuiderdeur weer binnen te treden. Voorts plachte men bij de zuiderdeur het huwelijk te sluiten, waarna in de kerk de bevestiging volgde. De zuiderdeur wordt daarom ook wel bruidsdeur genoemd.

Toen het gebruik van twee deuren in onbruik geraakte is de noordelijke toegang dichtgemetseld. De noordelijke ingang heeft een rondbogige "opening" en is gelegen binnen een romaanse rondboognis met profilering. De zuidelijke toegang heeft daarentegen een typisch romano-gotische vormgeving. De deuropening is gelegen binnen een spitsbogige nis met dubbele profilering. Door de groen geverfde eiken deur met klink vormt het een harmonisch geheel.

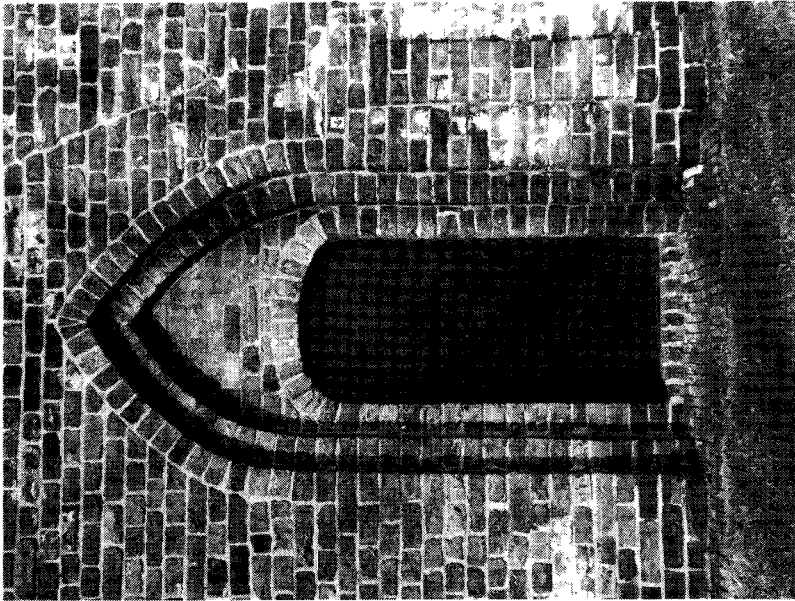
De derde en vierde travee kennen de karakteristieke kleine ramen die, in tegenstelling tot de westelijke, gesierd zijn met zuiltjes in de profilering. Door de plaatsing van de halfronde en omkraalde vensters, in combinatie met de lisenen, ontstaat een vertikaal effect. Bijzondere aandacht verdient de vierde travee.

Tot aan de restauratie werd de scheiding met het koor gevormd door een zware steunbeer aan zowel de noord- als zuidzijde. Deze schuine steunberen werden in het midden van de 19e eeuw ter versteviging van de hellende muur aangebracht. Ook nu nog is te zien dat de muur naar buiten helt. Met het verdwijnen van de steunberen werden de fraaie rozet- of vierpasvensters op de scheiding tussen schip- en koorgedeel-

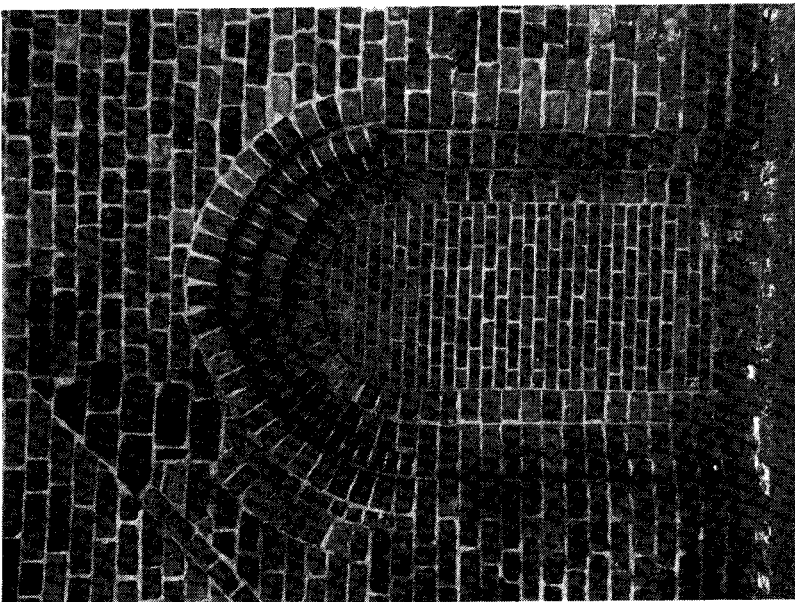

Voormalige zuidelijke ingang. Boven de dichtgemetselde deur bevindt zich een zwarte gedenksteen met de woorden:

De oorspronkelijke zuidelijke ingang: romano-gotische vormgeving.

"Vrouwenpoortje", dichtgemetselde toegang in de noordermuur.

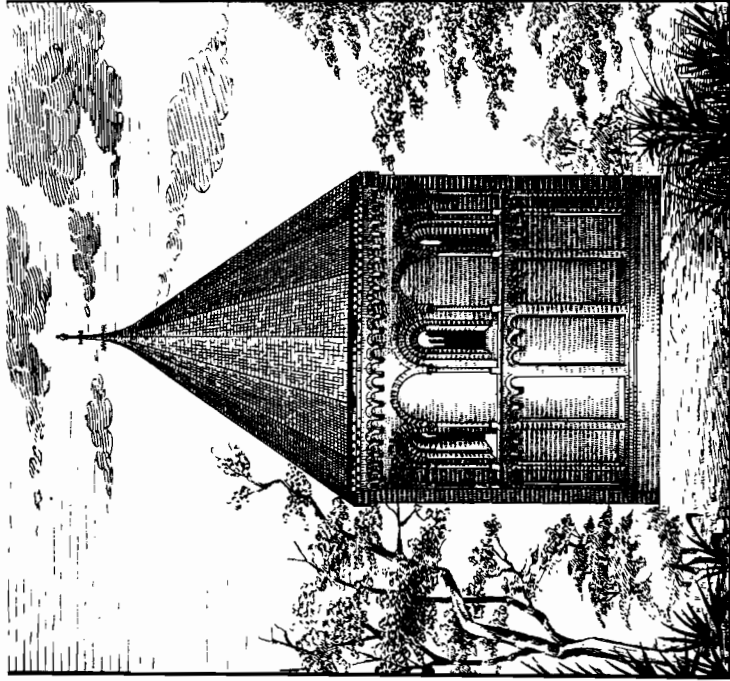
te weer zichtbaar gemaakt. Deze diep geprofileerde omkraalde ronde vensters zijn op geringe hoogte aangebracht. De lage plaatsing van deze vensters wijst er op dat ze zijn aangebracht om de mogelijkheid te bieden van buitenaf een blik te werpen op gewijde handelingen of voorwerpen binnen. Dergelijke vensters worden aangeduid met de term hagnoscoop, hetgeen wil zeggen dat men er door op het heilige kan zien. De rozetvormige ramen alsmede het verschil in dakhoogte tussen schip en koor accentueerd mogelijk een verschil in bouwperiode. Stond er in aanleg te Oldenzijl alleen een klein bidkapelletje?

De oostzijde.

Het meest in het oog springende gedeelte van de kerk van Oldenzijl is de halfronde koorabsis. Het rijk geleed en rond uitgebouwd koor vormt een goed voorbeeld van de vroeg 13e eeuwse baksteenkunst in Groningerland. Zowel aan de buiten- als aan de binnenzijde is de absis zeer rijk gedetailleerd (zie de diverse foto's). Deze decoratieve behandeling van de overigens romaanse koormuur, maakt dat de kerk qua stijl wordt gerekend tot de romano-gothiek.

Hoe boeiend de koorpartij is blijkt uit de foto's en de tekeningen. De buitenzijde van het koor toont ons twee rijen spaarvelden boven elkaar. Een spaarveld is een muurgedeelte met een iets terugspringend metselwerk. De benedenzone bestaat uit zeven spaarvelden, ieder afzonderlijk afgedekt door siermetselwerk in steen in de vorm van een rondboogfries bestaande uit drie halfcircelvormige op kraagstukken rustende boogjes. De bovenzone toont zeven rondbogige spaarvelden met afwisselend blind- en raamnissen. Wat opvalt is dat de rondboogramen van het koor lager zitten dan de ramen aan de noord- en zuidzijde. De verklaring wordt gezocht in het feit dat de zonnestralen aldus het altaar zo lang mogelijk konden belichten. Tijdens de restauratie is het witkalk van de koorvensters verwijderd, waardoor de omkraalde rondbogen weer zichtbaar zijn geworden. Een geslaagde ingreep. De zeven rondbogen rusten op kolonnetten (zuiltjes) met rijk versierde gebakken kapiteeltjes.

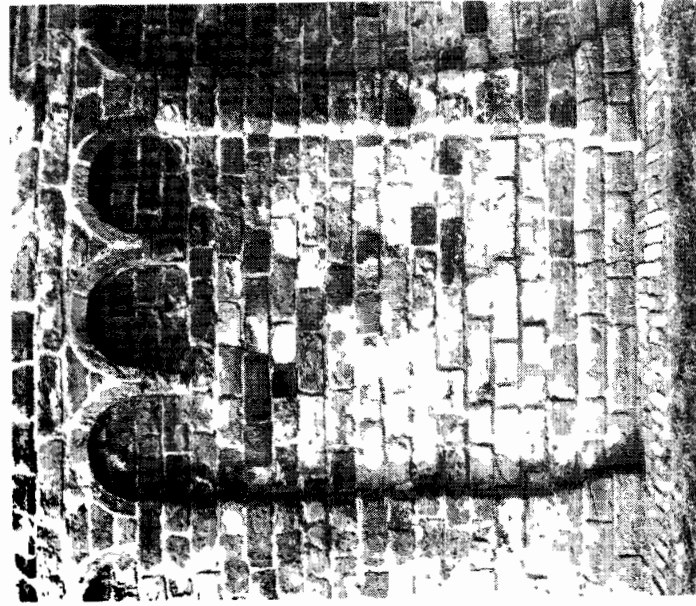
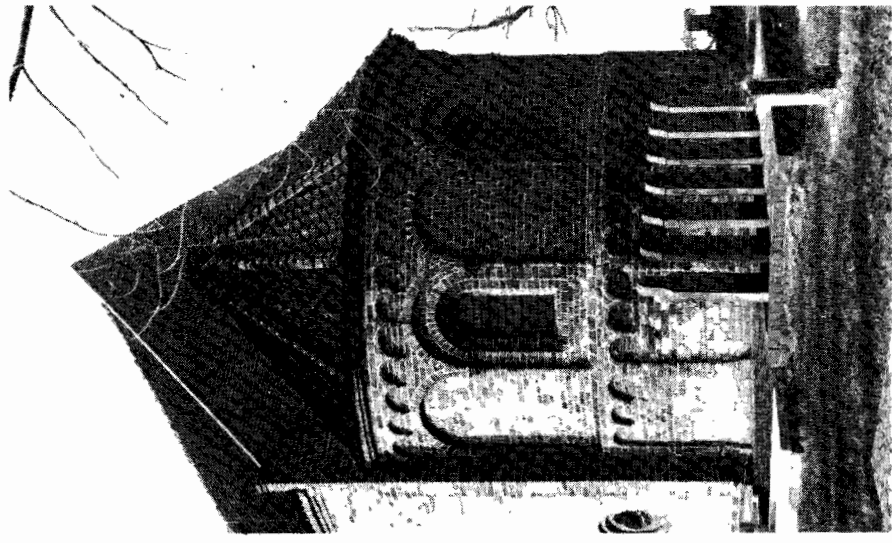
De koormuur wordt langs de bovenkant afgesloten door een mooie geheel rondlopende rondboogfries, gedragen door in de vorm van mensen- of dierenkoppen gebakken steentjes. Deze kraagstukken onder de bogen, geboetseerd en gebakken, en de bakstenen kapiteeltjes zijn hoogtepunten van steenbakkerskunst. Om met Steensma te spreken "Door het uitbuiten van de mogelijkheden van het materiaal en door een kundige metseltechniek is men hier gekomen tot architectuur van hoog ge-

ROMAANSCH BAKSTEEN Koor, $\frac{1}{2}$ Kerk te Oudezyl

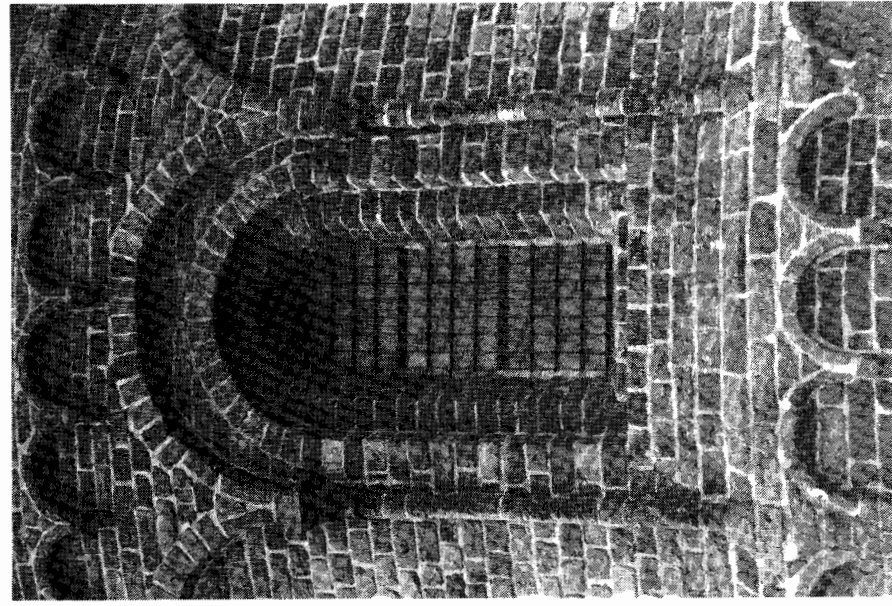
Schetstekening van de fraaie koormuur uit "Oud Groningen Stad en Lande, 1921"

foto: de zeer rijk gedetailleerde halfronde koorabsis, twee rijen spaarvelden met afsluitende rondboogfries.

Benedenzone absis: een van de zeven spaarvelden, afgedekt door een rondboogfries bestaande uit drie halfcirkelvormige op kraagstukken rustende boogjes

Bovenzone absis: raamnis en deel afsluitende rondboogfries (foto rechts.)

halte".

Bij een vergelijking van de foto's van voor en na de restauratie valt op dat het pleisterwerk rond de raamopeningen is verdwenen. Voorts is de halfronde absis bij de restauratie tot de oorspronkelijke hoogte teruggebracht.

De westzijde.

Tijdens de restauratie is de ingang van de kerk verplaatst naar de architectonisch weinig boeiende westzijde van de kerk. Via deze nieuw geconstrueerde deur komt de bezoeker het gebouw binnen.

Een ander beeldbepalend element aan de westzijde is de kleurige spitse kerk-dak-toren welke is voorzien van een vergulde weerhaan. Dit torentje is echter niet de oorspronkelijke toren van de kerk.

Bij veel kerken is de toren het symbool van de stoere grootsse kracht. Voor de mensen is de toren een pijl die naar de hemel wijst, een prediker, een beschermer en trouwe wachter. Op het huidige torentje verzinnebeeldt de windwijzer -een haan- de waakzaamheid. Tevens herinnert de haan de mensen aan de opstanding van Jezus Christus. De luidklok roept, als Gods stem, de gelovigen ter kerke, terwijl het uurwerk in combinatie met de klok de dorpsbewoners de tijd vertelt.

Dat dit kleurige torentje niet de oorspronkelijke toren is vertelt ons een gedenkbord dat in de kerk tegen de noordgevel hangt. Het blijkt dat de kerk in 1683 van een nieuwe spitse toren, een uurwerk en een klinkende klok werd voorzien. Nog steeds maakt het kostersechtpaar dagelijks de gang naar het kerkje om het uurwerk op te winden. In 1979 werd het torentje voor het laatst geschilderd. Het geld voor deze opknapbeurt, bijna f14.000,-- , werd door de kerkelijke gemeente via donaties en een kollekte bijeengebracht.

De voorganger van het uit 1683 stammende "nieuwe" torentje was een vrijstaande toren. Omtrent de hoogte en de steensoort van deze toren is ons niets bekend. Wel is de juiste lokatie aan te geven. Een kadastrale minuutplan voor Oldenzijl uit plm. 1828 laat zien dat de toren ten zuid-westen van de kerk heeft gestaan. (zie de afbeelding). De schrijver van langs Ommelander wegen meldt in 1919 "Op de zuid-westhoek van de kerk hing reeds eeuwen her een grote luidklok in een vrijstaande toren, een zogenaamde klokkestoel". In juni 1829 heeft de kerkvoogdij van Oldenzijl de bouwvalige toren bij publieke verkoop als afbraak verkocht voor de som van f715,-- . Volgens de betreffende akte moesten de fundamenten geheel worden uitgegraven zonder enige storing

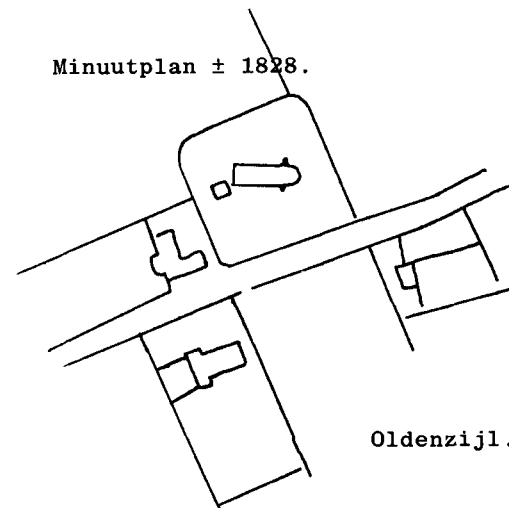

Gedenksteen uit 1683 aan de noordgevel (binnenzijde) van de kerk. Zie beschrijving interieur.

"Nieuwe spitse toren"

Minuutplan ± 1828.

Oldenzijl.

lokatie oude toren: ten zuid-westen van de kerk.

aan de graven toe te brengen. "inwendig drie weken" moest alles zijn afgelopen. Heine Reinders van den Berg betaalde voor de stenen toren met hout en ijzerwerk f275,--.

Berend Haayes Harkema, houtkoper te Warfhuizen, werd eigenaar van de torenklok voor f440,--. Deze klok werd vervolgens in de toren van Warfhuizen opgehangen daar de oude klok bij't luiden was gescheurd. Anno 1892 kon C.H. Peters daarom optekenen "de oude vrijstaande toren, hij werd een 60 jaar geleden afgebroken, en zijn klok roept thans te Warfhuizen het ter kerke, is spoorloos verdwenen".

Volgens A. Pathuis stamt de oude torenklok van Oldenzijl (nu te Warfhuizen) uit de 13e eeuw. Hiermee behoort de klok van Oldenzijl tot de oudste klokken in de provincie Groningen. Deze klok "van onbekende herkomst", de naam van de klokken-gieter is onbekend, is "ruw gegoten, lang en recht van vorm, doch de klankbodem is slechts vlakker. Aan de voorzijde bevindt zich een kruis en aan de zijkant is een loodgietersmerk aangebracht". Het kruisteken verwijst naar de zegening van de klok, waarbij dit teken met gewijde olie werd aangebracht. Deze tekenen werden van was geboetseerd en vervolgens op de loze klok bevestigd. Verder is de klok versierd met behulp van geknoopte touwen. Voor Oldenzijl is het jammer dat de oude klok is verhuisd naar Warfhuizen.

Echter, de huidige klok heeft een klank die past bij deze nederzetting. Bijna was ook deze klok verdwenen. In de tweede wereldoorlog werd de luidklok, evenals zovele van zijn kollega's, neergehaald door de bezettende macht en weggevoerd. Dit gebeurde op 11 maart 1943. De naspeuringen van de kerkeraad en kerkvoogdij werden met succes bekroond, want men vond de klok terug in de toren van Olst. Op 1 oktober 1945 werd de klok teruggehaald en op plechtige wijze wederom geïnstalleerd op zijn oude plaats. Tot op de huidige dag geeft de nieuwe klok de uren van de dag en het tijdstip voor het ter kerke gaan.

Het kerkhof.

Rond dit kerkje vonden vele Oldenzijlsters door de eeuwen heen hun laatste rustplaats. De kerk(hofs)gracht scheidt het hoge kerkhof van de Oldenzijlsterweg. In aanleg liep de gracht geheel rondom de kerk. Het noordelijke deel van de gracht is gedempt. Via een stenen dam en een houten toegangshek komt de bezoeker op het oude kerkhof met in het midden de kerk. Bijzondere aandacht vragen de grafzerken. Ongeveer een eeuw geleden lag het kerkhof er wat verwaarloosd bij. Een bezoeker merkte op " De merendeels overeind

staande grafzerken, zij melden de rustplaatsen van een Knelske en van een Anje en van een Alstje en van Jeike en Dieuwerke, terwijl de liggende zerken half verzonken en half verscholen zijn tussen distels en brandnetels en het ongemeaaide gras, en verderop een enkele aardhoop met een driehoekig zamenstel van latwerk gedekt een naamloos graf aanwijst". Het zamenstel van latwerk, een eenvoudig houten kruis, duidt aan de laatste rustplaats van een minder bedeelde, waarschijnlijk een arme dagloner/dagloonster. De meerbedeelden maakten het in de 17e en 18e eeuw tot een gewoonte de doden door middel van een liggende of staande zerk in herinnering te houden. Voor de stamboomonderzoeker van boerenafkomst een rijke bron.

Van de oude graven en zerken zijn er velen opgeruimd, waardoor waardevolle informatie is verloren gegaan. Gelet op de slechte staat waarin een aantal van de nog aanwezige zerken verkeren, is haast geboden bij het op schrift stellen van de teksten. Naar mijn oordeel verdient het aanbeveling te komen tot een beschrijving van alle grafchriften die op het oude - sedert de restauratie gesloten - kerkhof nog aanwezig zijn. In het kader van deze verhandeling was het niet mogelijk dit tijdrovend werk te verrichten.

Het oude kerkhof heeft een oppervlakte van plm. 45 x 45 m² en ligt ruim twee meter boven het maaiveld. Door de begrafenissen kwam de dodenakker door de eeuwen heen steeds hoger te liggen, met als eindresultaat dat ten tijde van de restauratie de vloer van de kerk ruim een halve meter lager lag dan het kerkhof. Mede hierdoor was het vochtigheidsgehalte in de kerk te hoog. Om die reden werd het kerkhof rondom voor een deel afgegraven. Aan de oostzijde werd plm. 80 cm. aarde verwijderd, en aan de westzijde plm. 30 à 40 cm. Ook ten noorden en ten zuiden werd plm. een halve meter afgegraven. In totaal werd 260 m² aarde afgevoerd.

Tijdens de plechtige overdracht van de kerk op 23.10.1952 deed burgemeester Koomans van Uithuizermeeden mededeling van het voornemen te komen tot de aanleg en overdracht van een nieuwe kerkelijke begraafplaats te Oldenzijl. Om cultuurhistorische redenen werd het ongewenst geacht meer graven te doen delven rondom het kerkgebouw. Aldus bleef de huidige schoonheid van het geheel onaangetast. Dit voornemen werd in het voorjaar van 1953 gerealiseerd door de aanleg van een nieuwe begraafplaats op kerkeland ten noorden van de kerk. Uit de grafzerken op het nieuwe kerkhof blijkt dat de eerste begrafenissen in 1954 aldaar heeft plaatsgevonden "Aafke Veldman, geb. 12 aug. 1907 te Roodeschool, overl. 28 juni 1954 te Oldenzijl"

De nieuwe begraafplaats te Oldenzijl, gelegen ten noorden van het oude kerkhof.

De zuid-oostelijke zijde van het oude kerkhof.

Beschrijving interieur.

Door de ingang aan de westzijde treedt de bezoeker het kerkgebouw binnen. De ontvangstruimte, de benedenzone van de eerste travee, is door een muur van de kerkzaal gescheiden. Een breed looppad deelt deze ruimte in tweeën. Aan de noordzijde bevindt zich het "stookhok" annex ruimte van de verwarmingsketel. De ruimte aan de zuidzijde wordt gebruikt als consistorie.

Via een deur in de consistorie wordt een houten trap zichtbaar. Deze trap leidt naar de betonnen ballustrade, vanwaar een ieder fraai uitkijkt op de kerkzaal.

Het interieur geeft blijk van een harmonieuze eenvoud waarbij het detail niet is verwaarloosd. Het schip is nagenoeg geheel gevuld met het kerkmeubilair. Bijzondere aandacht vragen de preekstoel en de herenbank. Zowel de opstelling van het meubilair als de kleurstelling tussen de witte muren en het bruine hout geeft de kerkzaal een intiem karakter. Een hoogtepunt vormt het gewelf en de halfronde koorsluiting.

Noord- en zuidzijde

De indeling van de wandvlakken van het interieur sluit aan bij de gegeven beschrijving van het exterieur. Zo is de bovenzone van de noord- en zuidzijde in opzet gelijk aan de buitenzijde. Beide zijden kennen vier romaanse vensters, gelegen in een diepe nis, die voorzien zijn van (zeven) kleine treden die leiden naar het licht.

Tijdens de restauratie is op de noordwand, ten oosten van het venster van de derde travee, een tekst te voorschijn gekomen. Het opschrift luidt:

"Ao-DMI-1570-is dese kerk van buiten gherepert-van binnen"
Hieruit blijkt dat de kerk in 1570 aan binnen- en buitenzijde grondig is hersteld. Tevens valt hieruit op te maken dat in die tijd drie van de vier schipgewelven al uit het schip zijn verdwenen.

Van een andere bouwkundige verandering getuigt een gedenk-bord aan de noordgevel. Ter gelegenheid van de bouw van de dakruiter, met uurwerk en klok, op het westeinde der kerk werd een gedenksteen vervaardigd met latijnse tekst en een viertal wapens. Deze tekst luidt als volgt:

"NOBILISSIMI ANTIQUO GENERIS SPLENDORE MAXIME ILLUSTRES
DOMINI COLLATORES HUIUS ECCLESIAE EGBERTUS CLANT, GERARDUS
HORENKEN, EDZARDUS RENGERS, TOPARCHAE IN SANDWEER, PETERS-
BUIREN, TEN POST ETC., ET DOMINUS GUALTHERUS A BYLER, PASTOR
IN OLDENZYLL, IN PERPETUAM REI MEMORIAM TEMPUM HOC NOVA

HAC TURRI ACUMINATA CAMPANA SONANTE ET HOROLOGIA DIRECTIONE PRUDENTISSIMA ET DILIGENTIA SUMMA ORNARI CURAVERUNT MDCLXXXIII, P.G. CUSTOS IN OLDENZYL."

Vertaald betekent dit:

"De zeer edele heren collatoren van deze kerk, hoogst doorluchtig wegens de aloude glans van hun geslacht, Egbertus Clant, Gerardus Horenken, Edzardus Rengers, respectievelijk hoofdelingen te Zandweer, Pieterburen en Ten Post, alsmede de heer Gualtherus van Byler, pastor (predikant) te Oldenzijl, hebben met wijs beleid en grote ijver gezorgd - dit zij tot een eeuwige herinnering daaraan - dat deze kerk met een nieuwe spitse toren, een uurwerk en een klinkende klok is voorzien. 1683. P. G. koster te Oldenzijl."

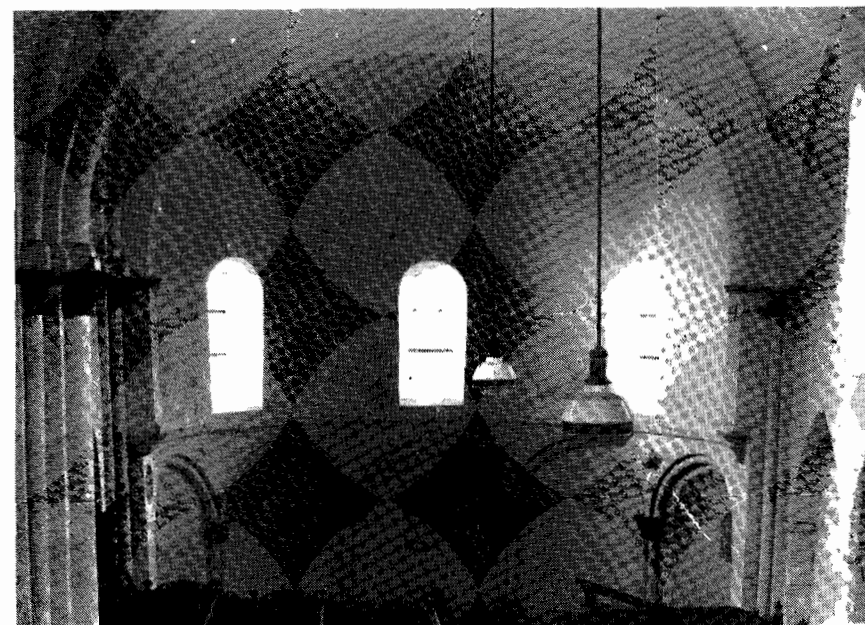
De wapens op de gedenksteen zijn van de families Clant, Horenken, Rengers en Byler. In een noot vertelt Pathuis dat deze ruw afgehakte wapenschilden zijn herschilderd in 1915. De initialen P.G. staan voor Pieter Geerts, de toenmalige koster/schoolmeester te Oldenzijl (zie GDW no. 3029).

In de benedenzone van de noordelijke en zuidelijke gevel zijn de voormalige doorgangen nog duidelijk zichtbaar. De dichtgemetselde noordelijke ingang is gelegen binnen een rondbogige nis. Aan de zuidzijde wordt de zuidelijke ingang ruimtelijk geaccentueerd door de eiken deur en de rondbogige nis, alsmede een kort looppad dat leidt naar het middenpad van de kerk.

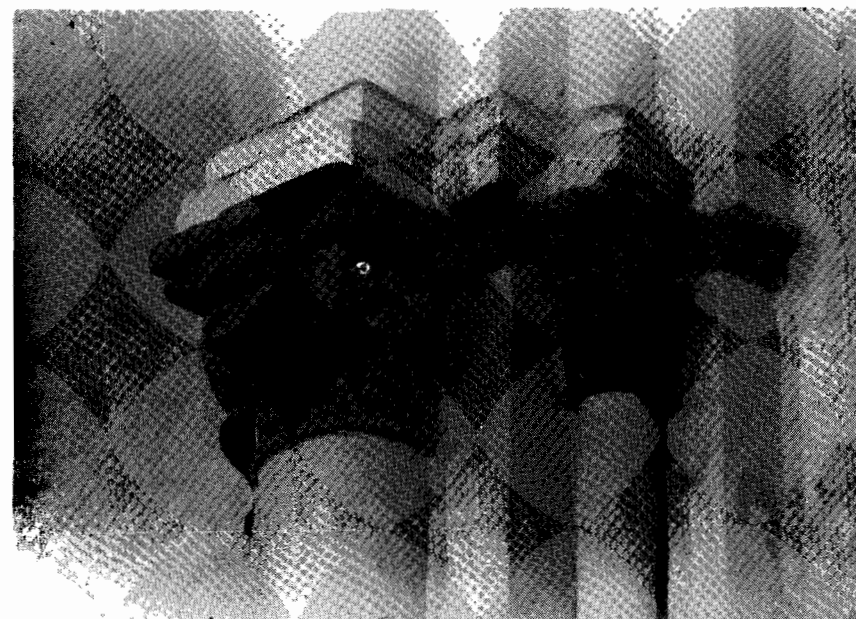
Ten oosten van het deurenpaar bevindt zich een groep van vier van de grond opgaande hoge spitsboognissen. In de vierde, meest oostelijke, nis bevindt zich aan de noord en zuidzijde een kleine roosvormige lichtopening: de rozet of vierpasvensters (zie beschrijving exterieur).

De gewelfconstructie.

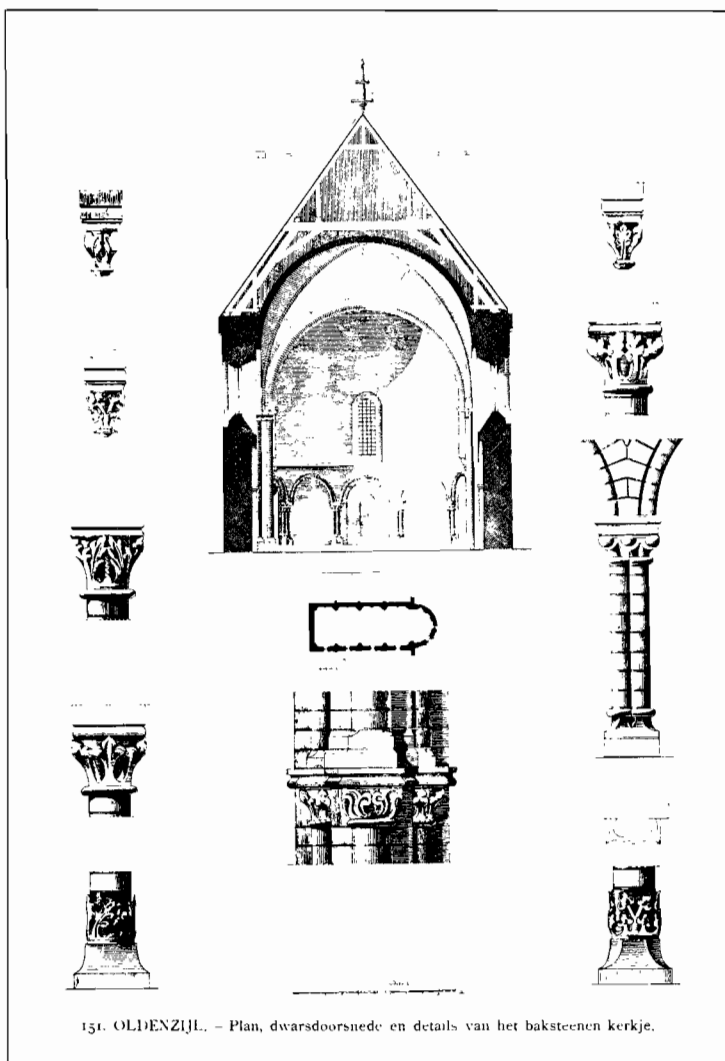
De bij het exterieur beschreven indeling in traveën correspondeerde oorspronkelijk met de gewelven. Op de plattegrond van de kerk (zie afbeelding) beduiden de stippellijnen een reconstructie van de gewelven uit de oorspronkelijke periode. Een gewelf is een holgebogen zoldering. Van de vier gewelfvelden die er in oosprong geweest moeten zijn, rest er nog slechts één. De andere drie zijn vervangen door een blauw geschilderde houten zoldering. Het resterende gewelf bevindt zich boven de oostelijke schiptravee. Dit deel van de kerk wordt gedekt door een meloenvormig koepelgewelf met vier ribben. Deze ribben zijn voor de constructie niet direct noodzakelijk, maar hebben een grote decoratieve waarde. Het gewelf rust op vier muurpij-

Het koepelgewelf rust op muurpijlers bezet met kolonettes, en de hoekschalken zijn gebakken steen.

Detailopname van een muurpijler met hoekschalken.

151. OLDENZIJL. - Plan, dwarsdoorsnede en details van het baksteen kerkje.

Schetstekening Kerk van Oldenzijl, uit C.H. Peters, Oud Groningen Stad en Lande, 1921. Let op de fraaie baksteenvormen.

lers die druk bezet zijn met kolonetten (kleine zuiltjes). Zowel de hoekschalken als de basementen van de pilaren tonen de vaardige hand van de baksteen kunstenaar.

Van het aangrenzend gewelf zijn alleen de oostelijke aanzetten bewaard gebleven. Berghuis/Steensma wijten dit aan het feit dat het westelijk deel van de kerk vanaf de plinthoogte geheel is herbouwd. Dit gebeurde in nagenoeg de oorspronkelijke vorm, doch met het achterwege laten van de overwelfing.

Tijdens de restauratie bleek dat de gewelven en bogen sterke tekenen van ontzetting vertoonden, veroorzaakt door een slecht geconstrueerde kap op de gewelven. Door de constructie te verbeteren is de teloorgang voorkomen en het koepelgewelf, een van de stijlkenmerken van de romano-gothiek bewaard gebleven.

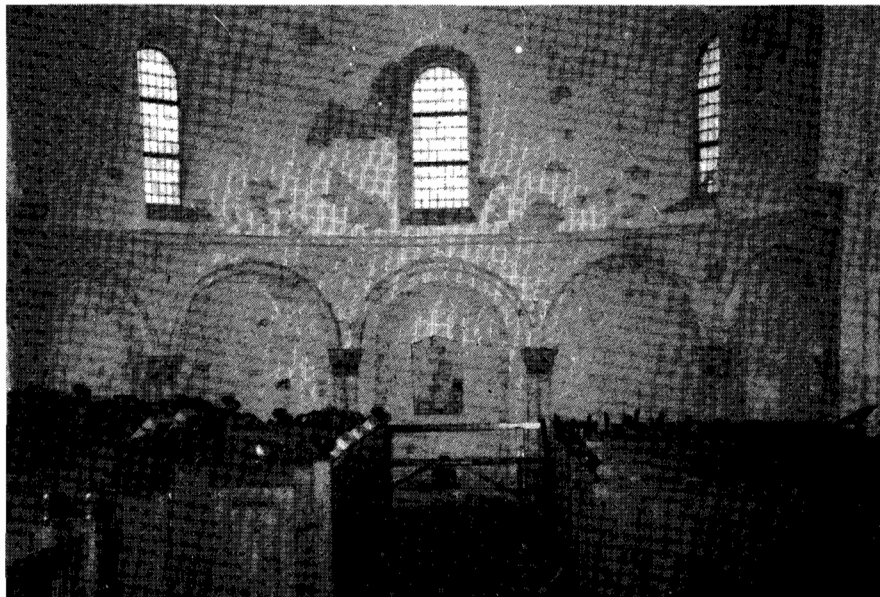
De overwelfde koornis.

De absiede of overwelfde koornis vormt de afsluitende ruimte van het kerkgebouw. Het rond uitgebouwd koor is afgedekt door een half koepelgewelf. Tesaamen met de rijk behandelde absiswand geeft dit gewelf het koor een intiem karakter. De triomfboog, de boog welke het schip van het koor scheidt, vormt een fraaie overgang van schip naar koor. Bijzondere aandacht vragen de kraagstukken van gebakken steen waarop deze boog rust.

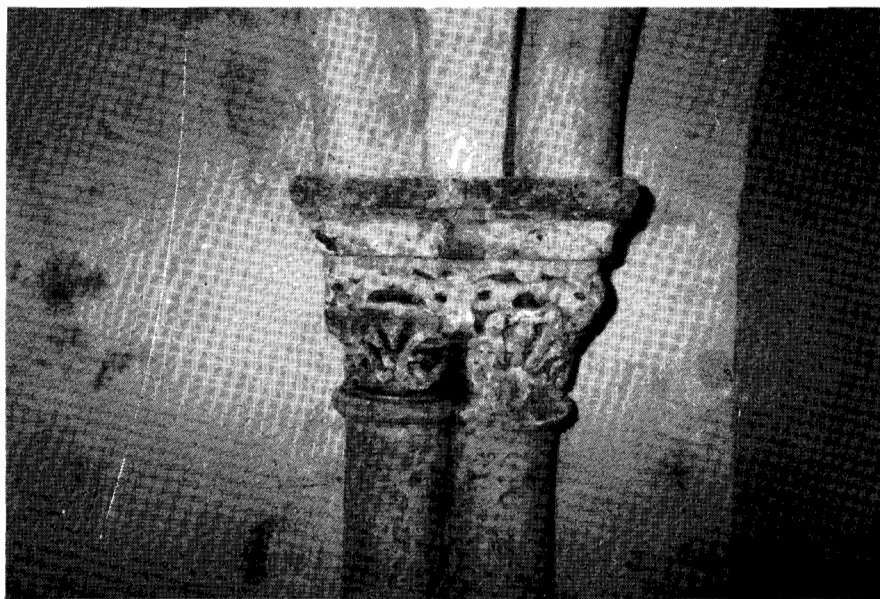
Evenals het koepelgewelf en de schipwanden is ook de koorwand overpleisterd. Bij de restauratie is de absiswand wel blootgelegd doch nadien weer van een witte bepleistering voorzien. Deze wand is desondanks nog zeer rijk gedetailleerd. Belangrijk zijn de bijzonder fraaie baksteenkapitelen.

Evenals aan de buitenzijde is de koormuur aan de binnenzijde in twee zones verdeeld. De benedenzone toont een indeling in vijf spaarvelden. Deze rij spaarvelden - opgaande rondboognissen - worden gescheiden door dubbelzuiltjes met kapitelen. Deze "bekronende hoofdjes" van de dubbelzuiltjes zijn gemaakt van rijk versierde gebakken stenen en tonen ons het kunstzinnig oog en de vaardige hand van de middeleeuwse ambachtsman (zie foto's). In deze absis heeft de romano-gotische muurversiering in de provincie Groningen een hoogtepunt bereikt. De bovenzone geeft een indeling van drie romaanse vensters, overeenkomstig de beschrijving bij het exterieur.

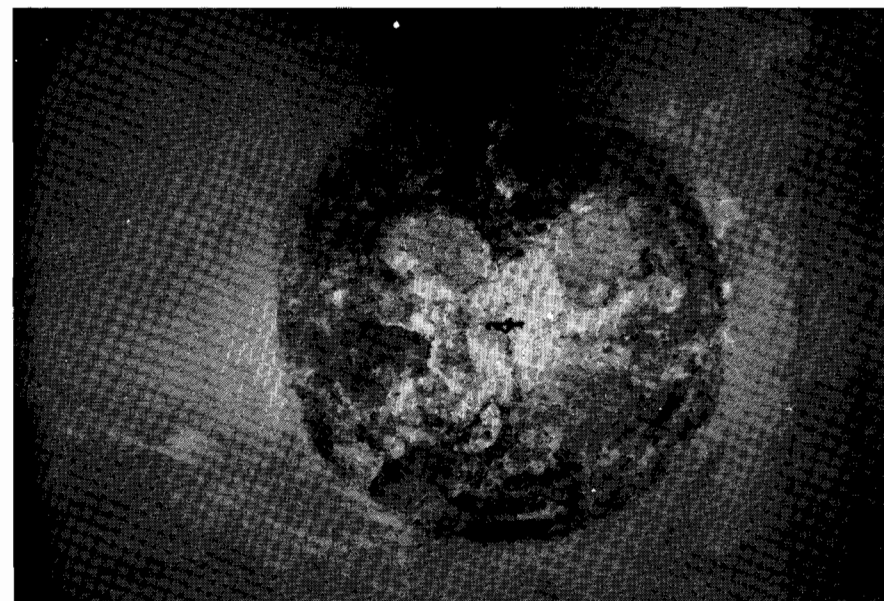
De Rooms Katholieke periode van de kerk spreekt voorts tot ons door een tweetal nissen aan resp. de oost en zuid-oost

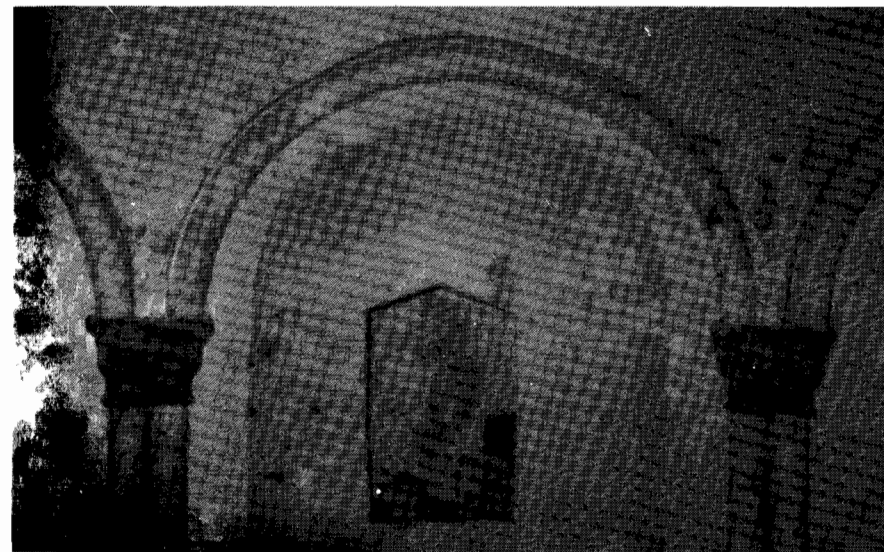
De koorwand, met aan de bovenzijde drie rondboogvensters en aan de benedenzijde vijf rondboognissen gescheiden door dubbelzuiltjes met kapitelen.

Detailopname dubbelzuiltje met kapiteel.

Wijdingszegel aan de noordzijde van de absiswand.

Nis aan de oostelijke zijde van het koor.

zijde van het koor. Verder herinneren een tweetal wijdingszegels aan het Katholieke gebruik. Bij de behandeling van de koormuur tijdens de restauratie zijn ze zichtbaar geworden. Wat echter mist is het belangrijkste meubelstuk voor de Katholieke Eredienst: het altaar. In de middeleeuwen stond vlak voor de absis, aan het einde van het schip, het altaar. De plaatsing van het altaar aan de oostzijde van de kerk duidt aan de relatie met het graf van Jezus Christus en de tafel van het heilig avondmaal. Met de reformatie zijn allerlei voorwerpen die gebruikt werden in de Katholieke Eredienst verdwenen, zo ook het altaar te Oldenzijl. Na de reformatie is het koor ingericht als avondmaalsruimte, met een eiken tafel en eenvoudige houten banken. De foto van het interieur van voor de restauratie laat zien dat de avondmaalstafel in het koor een goede visuele overgang bood naar het bankenplan. In de huidige inrichting staat de tafel voor de kansel.

In de vloer van de koorsluiting zijn drie zwarte grafzerken opgenomen. De teksten van de zerken zijn nog goed leesbaar. Uit de opschriften blijkt dat een grafstede in de kerk alleen was weggelegd voor een klein aantal aanzienlijken. De grafzerken zijn voorzien van de volgende tekst:

**A 1608, den 8 september, is juffer Anna te Nansum ontslapen, verwachtende eene vrolijke opstandinge in Christo
Wapens: rechts-To Nansum, links-Itens. Helmtteken: To Nansum (zie GDW no. 3032)

**Die edele eerentveste Rembt Itens, hoveling te Oldensyl, is in den Heere gerustet den 2 novemb. 1562.

*Ailke te Nansum, syn huisvrouw, is Godsalig gestorven den 3 nov. 1580

Wapens: rechts-Itens, links-To Nansum. Helmtteken: Itens (zie GDW no. 3033a - deze ehelieden zijn gestorven in de periode dat de kerk van Oldenzijl nog een Roomskatholieke parochie was, voor 1594).

*Die edele erentveste Wilko te Nansum tot Oldesyl is ontslapen den 19 sept. 1629.

*Frouke Itens, syn huisvrouw, is overleden den 21 octob. 1602.

Wapens: rechts-To Nansum, links-Itens. Helmtteken: To Nansum. (zie GDW no. 3033b)

*Verwachtende alhyr een salige opstandinge in Christo (zie GDW. 3033c. vervaardigd in 1629, deze regel betreft alle teksten.)

**Anno 1662, den 31 marty, is de eer en deughdenrycke Anna Alberthoma, d'huisvrouw van d.e. dominus Gualtherus A Byler, christelyck ende seer Godtsaligh in den Heere ontslapen.

*Anno MDCLXXXX, den 2 october, obiit reverendus dominus Gualtherus A Byler, ecclesiae huius pastor. Vita mihi Christus est mors mihi lucrum.

Wapen: gedeeld: I drie beslagen en gesnoerde hoorns

II doorsneden: a. drie sterren naast elkaar.
b. een aanzienend geplaatste omgewende pronkende pauw.

Helmtteken: een beslagen en gesnoerde hoorn

(zie GDW no. 3034. Gualtherus a Byler was de opvolger van Ludovicus Hellinkhuizen en stond te Oldenzijl van 1651 tot 1690, het jaar van zijn overlijden).

Het meubilair.

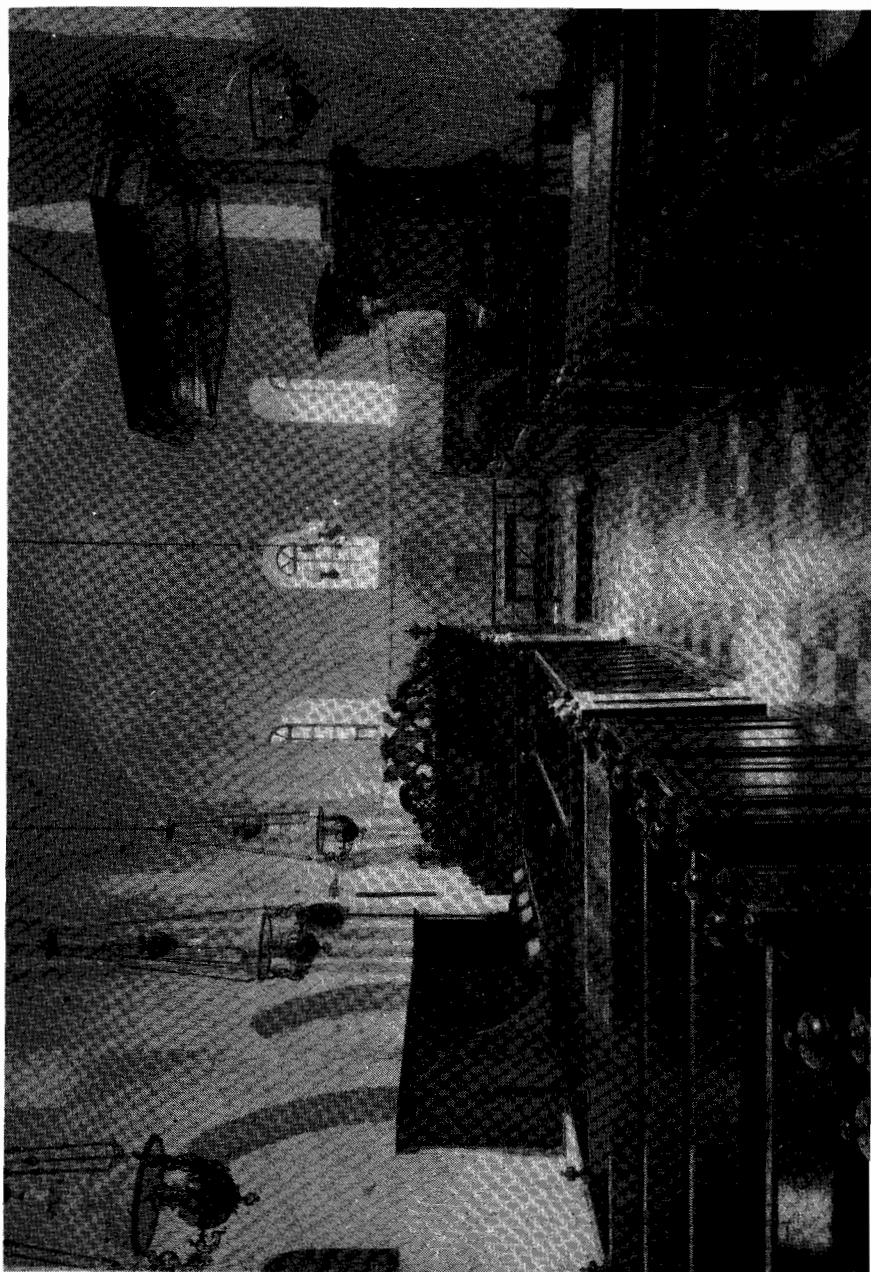
Het kerkmeubilair te Oldenzijl is van protestantse oorsprong. In de kerkinrichting vormen kansel en banken een op elkaar afgestemd geheel. Wie de huidige inrichting vergelijkt met de inrichting van voor de restauratie, ontdekt een aantal in het oog springende veranderingen. Deze wijzigingen zijn te beschouwen als een uitvloeisel van de restauratieopvatting in de jaren vijftig.

De opstelling van de banken is gericht op de plaats van de preekstoel, die zich bevindt aan de zuidzijde van het schip. Een middenpad scheidt de bankenrij in een noordelijke en een zuidelijke groep. De banken in het westelijk schipgedeelte zijn van eenvoudige vormgeving. Een zijpad, lopend vanaf de oorspronkelijke zuidelijke toegangsdeur, deelt de zuidelijke bankenrij ten westen van de preekstoel.

In de huidige constellatie staan twee banken in de lengte geplaatst langs de noordermuur: de kerkeraadsbank en de herenbank c.q. kerkvoogdenbank. Op de foto van voor de restauratie is te zien dat deze twee banken, alsmede de bank ten oosten van de preekstoel, naar achteren toe oplopen en een hoog achterschot kennen. Deze schotten zijn bij de kerkeraadsbank en genoemde oostelijke bank verdwenen tijdens de restauratie.

Voort valt op dat een aantal banken deurtjes bezit. Dit waren voorheen vaste banken die voor bepaalde mensen waren gereserveerd. In de banken zonder deurtjes konden de gewone kerkgangers zich een plaats zoeken.

Bijzondere aandacht vraagt de eiken herenbank aan de noordzijde van de kerk. Oorspronkelijk stond deze bank oost-west

Interieur voor de restauratie. Foto: W.F. Pastoor Loppersum (archief N.H. Kerk Oldenzijl).

gericht. Tijdens de restauratie werd de bank verplaatst naar de noordermuur. Deze bank zal rond 1700 zijn vervaardigd in opdracht van Onno Tamminga van Alberda en zijn vrouw Josina Petronella Clant. Het opzetstuk van de bank bestaat immers uit de wapenschilden van deze twee ehelieden welke zijn gesteund door schildhouders.

Op de foto is het linkerwapen van Alberda en het wapen rechts van Clant. De schildhouders tonen ons een omziende roodgetongde gouden leeuw en een ommeziende gesnauwde gouden grifioen met opgeheven vlucht, waarbij de vlucht is beladen met een groene schuinbalk waarop drie zilveren vissen rechtop zijn afgebeeld. In de bank liggen vijf in leer uitgevoerde statenbijbels, welke zijn voorzien van het opschrift:

"De Kerkeraad der Ned. Herv. gemeente Oldenzijl 1907"

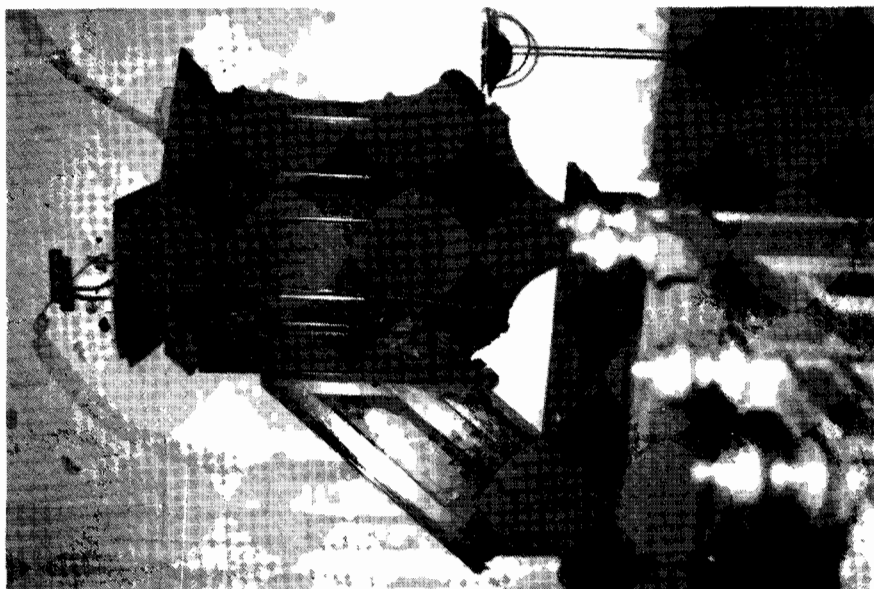
Deze bijbels, gedrukt in 1895 bij de Nederlandse Bijbelcompagnie te Amsterdam, werden, blijkens een naamplaatje, geleverd door de "Firma G.J. Reits Boekhandel Groningen". Voor de restauratie lagen deze bijbels in de kerkeraadbank tegenover de preekstoel.

Achter de kerkeraadbank hangen twee kerkezakken met stok. De diakenen van Oldenzijl gebruiken deze kerkezakken nog steeds voor het ophalen van de gaven tijdens de Eredienst. Ten (on)gerieve van slapers zijn aan de zakjes koperen belletjes bevestigd. De klepeltjes zijn echter verdwenen. Voor uitgangskollekten wordt gebruik gemaakt van een koperen schaal op een ijzeren voet.

Overeenkomstig het oude gebruik worden de gekollekteerde gelden bestemd voor de kerkvoogdij nog steeds opgeborgen in een houten offerkist. Op de bovenzijde is daartoe een geldtrechter aanwezig. Kerkvoogd P. Molenkamp deelde mij desgevraagd mede dat de offerkist nog steeds een maal per jaar wordt geleidigd. Ter voorkoming van diefstal is de in een koornis staande offerkist voorzien van sloten.

Centraal in de Eredienst staat de preekstoel. De plaats waar in de kerk uit de schrift wordt gelezen, de epistelzijde, is van oudsher aan de zuidkant. Na de reformatie is de plaats van de preekstoel ongewijzigd gebleven en bleef de kansel aan de zuidzijde staan.

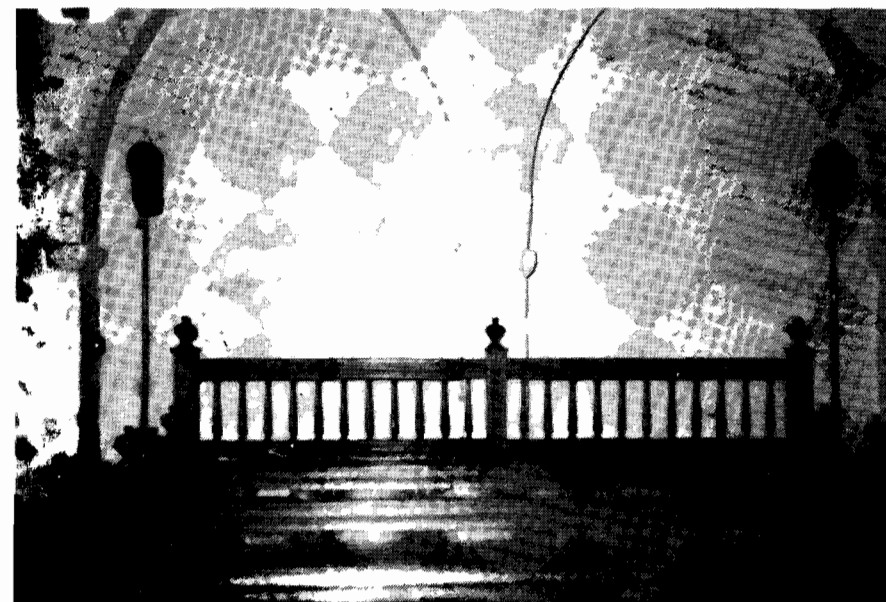
Veel kerken in Noord-Groningen hebben in de 17e/18e eeuw een nieuwe, van hout vervaardigde en vaak rijk versierde, kansel gekregen. Zo ook de kerk van Oldenzijl. De preekstoel is vervaardigd in 1768 in de Louis XV-stijl. De panelen van de kuip zijn kenmerkend voor de tijd van ontstaan. Bijzonder fraai is de onderzijde uitmondend in een druiventros.

Herenbank met de wapens van Alberda en Clant.

De inrichting anno 1984. Door de plaatsing van de avondmaalstafel en doopbekken voor de preekstoel is een "modern" liturgisch centrum ontstaan.

Kerkeraadsbank met op de achtergrond twee spitsboognissen.

Tijdens de restauratie is de preekstoel meer naar het westen verplaatst, terwijl tevens het klankbord niet meer is teruggekeerd.

Vele voorgangers hebben vanaf de kansel Gods Woord aan de kerkmensen van Oldenzijl verkondigd. In dit kader wordt niet verder ingegaan op het wel en wee van de diverse voorgangers die de kerkelijke gemeente heeft gekend. Omtrent het kerkelijk leven de gemeente van Oldenzijl is nadere studie nodig. De voorgangers maken gebruik van de kanselbijbel. Op de kansel ligt een "Bijbel bevattende al de canonyke Boeken des Ouden en Nieuwen Testaments", gedrukt te Arnhem in 1864 door J.W. en C.F. Swaan. Voorin de Bijbel staat in een schoon handschrift geschreven:

" Oldenzijl

Nov. 1891

Predikant J. Corstius

Ouderlingen P. Nienhuis en J. Bouwman

Diakenen E. Dijkema en C. Bergman

Kerkvoogden P. Nienhuis en J. van Zanten "

Voor de restauratie werd de preekstoel omgeven door een doophek van omstreeks 1700. Dit doophek bood een goede visuele overgang naar de preekstoel, zoals op de foto van voor de restauratie nog is te zien. Binnen dit doophek stond een koperen doopbekken op een smeedijzeren bekkenhouder. De doop is het teken van de afwassing der zonden. Deze eenvoudige koperen schaal, voor de doop door besprenkeling, past bij het protestantse interieur. Met het verdwijnen van het doophek en het klankbord is een deel van de protestantse sfeer verloren gegaan. Heden ten dage is deze ruimte opgevuld door het plaatsen van de avondmaaltafel die voorheen in het koor stond.

Het avondmaalszilver van Oldenzijl bestaat uit een schenkkan en een avondmaalsbeker. De schenkkan heeft als inscriptie:

" Geschonken door de diackonie van de kerke te Oldenzijl:

J. Bierling en E. Dijkema Diak.:mede namens G. Duursema en E. Dekker Ouderl. en J. Corstius predt. 1876"

De avondmaalsbeker voert de inscriptie:

" KERKEBEKER TOT OLDENZYL, 1703 R.I. A.I. D.B. I.R. S.E. "

De naamletters staan vermeld op een afgeschuurd, oorspronkelijk gevierendeeld wapen (zie GDW no. 3031).

Op de betonnen ballustrade bevindt zich het orgel van de kerk. In tegenstelling tot vele Groninger Kerken kent Oldenzijl geen monumentaal orgel. Het instrument ter begeleiding van de Eredienst is een eenvoudig Harmonium. Tijdens de ingebruikname van de gerestaureerde kerk wees kerkvoogd P. Molenkamp op het ontbreken van een passend orgel. Hij sprak de wens

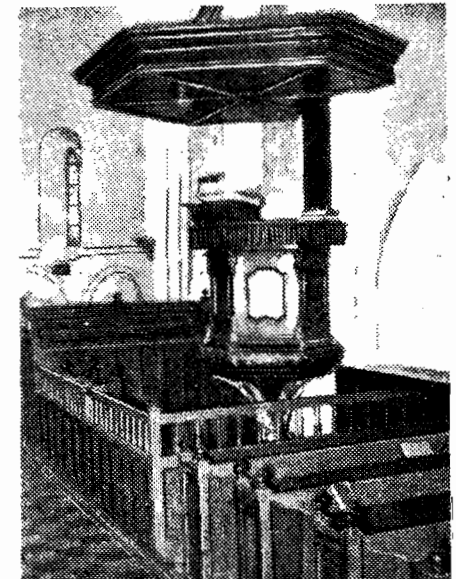
uit dat de kerk binnen afzienbare tijd zou mogen beschikken over een waardig orgel, zulks ter complementering van het fraaie interieur. Door de aankoop van het huidige orgel in het midden van de jaren vijftig, een orgel afkomstig uit het gebouw Rehoboth te Uithuizermeeden, werd zijn wens vervuld. Het Harmonium past bij de kerkelijke gemeente van Oldenzijl. De dispostie van het orgel is in het Frans gesteld:

O Forte	G Grand Jen	1 Flûte	8p
Sourdine	E Expression	2 Clarinette	16p
4 Basson		3 Fifre	4p
3 Clairon		4 Hautbois	8p
2 Trombone		Céleste	
1 Cor Anglais		Tremolo	
		O Forte	

Op de koperen plaatjes staat verder vermeld "Societe Anonyme - Merklin Schutze".

Het interieur van het kerkje van Oldenzijl is aldus eenvoudig doch tevens boeiend.

De uit 1768 stammende preekstoel
vòòr de restauratie

Slotwoord.

Over het kerkje van Oldenzijl en de geschiedenis van de kerkelijke gemeente valt meer te vertellen dan in het kader van deze uitgave is opgetekend. Een volledige geschiedschrijving kan ook niet de bedoeling zijn van een speciale uitgave als deze. Volledigheid is niet nagestreefd. Wel is getracht er een verantwoord geheel van te maken. Om wille van de leesbaarheid zijn noten e.d. achterwege gelaten. Daartoe leent zich een wetenschappelijke uitgave beter. Ik spreek de wens uit dat deze verhandeling een aanzet mag zijn voor verdere studie over geografische en historische aspecten van het kerspel Oldenzijl.

Zo staat dan dit vriendelijke kerkje, als een getuige van Gods aanwezigheid onder de mensen, te midden van de verspreid liggende boerderijen en woningen van Oldenzijl. Onder toezienend oog van dit bekoorlijk kerkje schreef A. Bolt:

"Mien laand

Dou gain mensk meer wat zee en ik mie deellege ien't gras,
dou kwam oet stilte de klacht:

'mien zeun, waar bist doe den
ik roup die en doe heurs mie nait,
mien zeun, do zigs mie nait..'

Veurzichtig tilde ik mie op en keek om mie hen.

Alles zong onner boeg'nde stem van wiend
't Rait woefde mie tou mit kienerhaanjes.

Ook 't gras was an't zing'n.

Haarde en roege kloet'n werden d'r waik van
en wissen nait woar ze bliev'n mossen noch wat te doun.

Ze war'n buusdoek kwiet.

Kievit kwetterde

Wolken ien lucht hufden vandoag nait aarbaid'n
en war'n an't speul'n mit zun,
al op en deel -- hen en weer

Zai har'n haand'n d'r vol aan en daansten op moat van dei
zuuvere meziek.

't Is feest, flusterden ze kanner tou, 't is feest.

Uren loater, dou ik terugkwaam, zee stem:
woar bist doe den west?

Noar 't feest, 't feest van mien laand, zee ik, dat wait
ie toch wel, doar achter kerk ien Old'nziel, doar woar we-
reld begunt ien kleur'n en lien'n ien bakstain "

Mocht U nog eens in de buurt van Oldenzijl komen, dan is een bezoek aan de schone kerkje zeker de moeite waard. De sleutel kunt U vragen bij de koster:

Fam. B. Klinkhamer,
Oldenzijlsterweg 23,
9986 XM Oldenzijl,
tel: 05954 - 64308.

Ja, Oldenzijl bezit een monument waarop men best trots mag zijn. Gai es noar Oldenziel, doar woar wereld begunt ien kleuren en lienen ien bakstain.

Teun Juk.

"lienen ien
bakstain",
gezien van-
uit het noor-
den.

Literatuur.

- *Berg, H.M. van den en R. Steensma, Nederlandse Monumenten in beeld, 1974.
- *Berghuis, W.J. en R. Steensma, Kerkelijke Bouwkunst, H. XXIII in "Historie van Groningen", pg. 657-673, 1976.
- *Z.v.H., Langs Ommelander Wegen II, in "Maandblad Groningen, 2e jg. no. 5, pg. 90-96, juli 1919.
- *Juk, T.B., De Zeemeermin, een historisch-geografische terreinverkenning van de gemeente Hefshuizen (onuitgegeven doktoraalscriptie Girug), 1982.
- *Nieuwe Provinciale Groninger Courant, "De Ned. Herv. Kerk te Oldenzijl", 2 oktober 1948.
- *Nieuwsblad van het Noorden; "Oldenzijl" d.d. 10 januari 1931; "Oldenzijl" d.d. 11 november 1947; "De restauratie van de kerk te Oldenzijl" d.d. 9 april 1952; "Oldenzijl restaureerde zijn eeuwenoud bedehuis" d.d. 24 oktober 1952; "Onderhoud kerken steeds moeilijker" (Noorder Rondblik) d.d. 24 oktober 1980
- *Ommelander Courant; "De restauratie van de kerk te Oldenzijl voltooid" d.d. 17 oktober 1952; "Plechtige overdracht en inwijding I" d.d. 24 oktober 1952; "Plechtige overdracht en inwijding II" d.d. 31 oktober 1952.
- *Pathuis, A., Groninger Gedenkwaardigheden (GDW), "Oldenzijl" pg. 128, 551-552, 1977.
Pathuis, A., Groninger Torenklokken I en II, publ. 17 en 19 van de st. Gron. Kerken, april 1977 en april 1978.
- *Peters, C.H., "Oud Groninger Kunst", in "Groningsche Volksalmanak", pg. 145-190, 1892.
Peters, C.H., "Oud Groningen Stad en Lande, pg. 49/afb. 150-151, 1921 (herdruk 1977).
- *Steensma, R., Vroomheid in hout en steen - middeleeuwse kerken in Noord-Nederland, 1966
Steensma, R., Langs de oude Groninger Kerken, i.h.b. "Oldenzijl", pg. 88/afb.64, 1970.
Steensma, R., Verbeeld vertrouwen - de mens tussen kruishout en doodskop, 1975.
- *St. Oude Groninger Kerken., kerkbeschrijving Oldenzijl, z.j.

Met dank aan dhr. P. Molenkamp, kerkvoogd van de Ned. Herv. Kerk te Oldenzijl, en de fam. Klinkhamer, kosterij der Ned. Herv. Kerk te Oldenzijl.